

KUNSKAP, BILDNING OCH INSIKT

NBV 2021

DET INTERKULTURELLA MÖTET

Att hantera integration på ett bra och respektfullt sätt är en av vår tids största utmaningar. Hur kan vi tillsammans hitta en väg framåt?

DELTAGANDE I CIVILSAMHÄLLET

Sverige har en hög andel engagerade i civilsamhället, men deltagandet ser olika ut i olika grupper.

LOBBYARBETETS KONST

Många människor arbetar för att påverka politiken och samhället. Men vad är det som gör att politiska beslut fattas och i vems intresse?

FRITT OCH FRIVILLIGT - men för vem?

Fritt och frivilligt. Orden som får anses vara folkbildningens grundpelare trillar lätt ut ur munnen. Kort och enkelt, men vid djupare begreppdan mångbottnade begrepp. Det finns ingen "myndighetsgodkänd" läroplan och samhället ställer inga direkta krav på ditt deltagande. Men om vi går på djupet med ett exempel: En studiecirkel i slöjd-hantverk, kan organiseringen av den vara på riktigt fri? Och om rekrytering till cirkeln går via bekanta och egna nätverk, är det ett frivilligt deltagande i mer djupare mening? Samhällets konventioner kring lärande, våra tidigare erfarenheter och sociala normer har också en stor påverkan på hur vi arrangerar folkbildning och vilka som i praktiken deltar.

I detta kanske banala exempel ryms pedagogiska och ideologiska dilemman som för folkbildningen och det civila samhället blir återkommande och existentiella. Skriften du nu läser är ett initiativ för att ge ny energi till denna ständiga förhandling. Det är den fjärde skriften där NBV skapat ett underlag för att på kunskaps- och forskningsgrund fördjupa sig i frågor om civilsamhällets utveckling, värderingsförändringar och alkohol- och narkotikafrågor. Vi som folkbildare får aldrig gå i fällan att själva grunda våra samtal enbart på egna upplevelser eller förutfattade antaganden. Våra egna samtal om hur vi som organisationer ska utvecklas, ska präglas av samma höga ideal som vi har för folkbildningen i stort. Namnet på skriftserien "Kunskap, bildning och insikt" har också sin utgångspunkt i att försöka synliggöra folkbildningsprocessen.

När jag läser de tre artiklarna i årets skrift, är det begreppen fritt och frivilligt som snurrar inne i mig. Eller för att använda begrepp som cirkulerar i bredare kretsar – frågor om inkludering och exkludering. I de senare begreppen brukar läsas in en distinktion: det är skillnad på vem som på pappret får vara med och vem som i praktiken får utrymme att delta. Som studieförbund är det vårt uppdrag att på riktigt nå ut till fler. Då räcker det inte att

säga att vi ansträngde oss – utan det krävs djupare förståelse för vad som sker under ytan. Årets skrift ger flera viktiga ledtrådar.

I Carina Sommarströms artikel om kulturmöten och interkulturell kompetens öppnas en värld av begrepp för att försöka förstå vad som krävs för att människor med "olika" kultur kan kännas sig inkluderade. Det sätter fingret på hur fri och med det hur tillgänglig folkbildningen är. Den som skapar cirkeln om slöjd-hantverk har utifrån sina referenser och koder skapat en form som för hen är fri – men för någon annan är stängd och otillgängliggjord.

Inkluderande på riktigt

Therese Ydreemark ger oss en fördjupad bild av civilsamhället som rum för att utöva vårt aktiva medborgarskap. I texten lyfts en kraftfull idé om att demokratin inte skapas genom den relativt sätt passiva handlingen att rösta, utan djupet och fundamentet byggs genom aktivt deltagande; fritt och frivilligt. Men vem får komma in i rummet? I sin artikel bryter hon ner denna fråga med exempel på hur stora grupper varken deltar, får ledarroller eller erbjuds ledarutbildning. Frivillighet kan inte enbart låtas vara en teoretisk möjlighet utan det är i utfallet vi ser om grupper hålls utanför – exkluderas eller ibland diskrimineras. För mig väcker det frågan om hur vi egentligen efterlever vår önskan om inkludering och delaktighet i praktiken. Eller tvärtom: det finns en stor potential i grupper som idag inte utövar sitt medborgerliga samhällsdeltagande. Ett uppfodrande uppdrag.

Per Leimars text för oss vidare till de mer formella politiska besluten och lobbyismen. Att näringsidkare och företagare ska kunna uttrycka problem, behov och önskemål är självklart, men i lobbyismens växande ekonomiska ekosystem skapas något annat. Med helt andra resurser och spelregler manövreras beslut fram (eller stoppas för den delen) –

och till vilket demokratiskt värde? En affärsmodell där man köper sin egen inkludering eller betalar för att försöka exkludera någon annan. Vi vill ha ett samhällsklimat med högt i tak och där många röster får höras. Men när vi pratar om en levande och deltagande demokrati, vad tillför då lobbyist-ekonomin till denna?

Folkbildning föder folkbildning

Som folkbildare sitter det i vår ryggmärg att inte bli bokstavstroende eller fundamentalister. För oss har inte jakten efter den renaste ädlaste folkbildningen ett egenvärde. Kvantitet och kvalitet har ingen inbyggd automatisk motsättning. Tvärtom lever jag personligen efter min farmor och farfars motto: aktivitet föder aktivitet. Fritt översatt: folkbildning föder folkbildning. Men i ett sådant optimistiskt förhållningssätt finns risk att vi blir blinda för det som inte sker. De som inte deltar. De som blivit åsidosatta. Som folkbildare och demokrater gynnas vi av en ständigt närvarande självreflektion, både utifrån egna erfarenheter men också utifrån mer faktabaserad kunskap. I denna skrift hoppas jag att ni, precis som jag, får denna möjlighet till reflektion och prövar era egna erfarenheter mot forskning

och statistik. Vi behöver sedan omsätta våra idéer och ambitioner i relation till hur verkligheten ser ut och hur vi vill att den ska utvecklas framöver. Det är först då som vi kan skapa framtidens cirkel i slöjdhandverk, som både i teori och praktik är fri och frivillig på riktigt.

Vidar Aronsson, ordförande NBV, 2021

DET INTERKULTURELLA mötet

För att kunna mötas över gränserna behöver vi först reflektera över vad vi själva bär med oss. Då blir det tydligt att det är mer som förenar än som skiljer oss åt. Utmaningen är att acceptera att människor är olika och att trots det tillsammans hitta en väg framåt.

Människans historia är präglad av kulturmöten. Sverige har, precis som de flesta länder, alltid befolkats av flera folkslag och varit ett mångkulturellt land i flera sekler.¹ Människor med varierande kulturell tillhörighet har alltså bott här sida vid sida; samer, svenskar, finländare, romer, judar och valloner. De senaste 60 åren har över 200 olika nationella, etniska grupper invandrat och idag är var femte medborgare utrikes född.²

Stora samhällsförändringar som globalisering, digitalisering och migrationsströmmar gör att de flesta av oss interagerar med människor över kulturgränser på en helt annan nivå än tidigare generationer.³ I dessa möten har det ibland varit svårt att nå förståelse för varandras etniska och kulturella skillnader. Det har även lett till att vi i Europa och på andra platser i världen har sett ett ökat antal främlingsfientliga partier, hårdare debattklimat, stängda gränser och en allt mer polariserad syn på verkligheten.

Parallellt med den negativa utvecklingen ser vi samtidigt individer och rörelser som vill värna och stärka gemenskapen och alla människors lika värde. Det märktes inte minst under flyktingströmmen

2015-2017 då historiskt många engagerade sig för att välkomna flyktingar genom att erbjuda soppkök, språkcaféer, boende och läxhjälp via olika föreningar och organisationer.⁴ Debatten kring flyktingar blir då lätt polariserad och resonemangen förenklade, där "onda krafter" ställs mot "goda krafter". Det finns idag en klyfta i Sverige mellan inrikes och utrikes födda vad gäller levnadsstandard, boendesegregation och arbetslöshet, vilket bidragit till ett missnöje med integrationspolitiken.⁵ Forskaren Nejadmehr menar att det råder en maktobalans mellan inrikes och utrikes födda.⁶ Det visar sig bland annat i att det är extra tufft för minoriteter och marginaliserade grupper att ta sig fram ekonomiskt, politiskt och kulturellt. Om integration, delaktighet och inkludering ska fungera behöver de grupper och individer som sitter på makten vara villiga att avstå vissa av sina privilegier, så att en mer jämlik situation blir möjlig. Integration handlar alltid om mänskliga relationer och då behöver alla engagera sig – både de som redan bor i landet och de som kommer nya dit.⁷

Att hantera integrationen på ett bra och respektfullt sätt är en av vår tids största utmaningar. Vi behöver fundera över vilket samhälle vi vill vara och vad det

innebär att vara flykting – immigrant – människa i Sverige.⁸ Eftersom vi allt oftare möts över kulturella gränser så ställs nya krav på att kunna hantera och förstå vad som sker i mötet. Den här artikeln kommer att lyfta fram olika perspektiv på kulturmöten och introducera begreppet interkulturell kompetens, som handlar om den interaktion som sker mellan människor med olika bakgrund då ett kulturmöte fungerar bra. Frågor som: "Vad kan vi lära oss av varandra – och oss själva i ett kulturmöte?" samt "Vad behöver vi förstå och tänka på för att denna ömsesidighet ska fungera i praktiken?" vävs in i texten. Artikeln är till stor del inspirerad av professor Jonas Stiers litteratur om interkulturell kompetens. I slutet av artikeln tas perspektiv på integration och mellanmänniska möten upp utifrån pionjären och socialarbetaren Mary Parker Folletts (1868-1933) tankar, som trots sina 100 år på nacken fortfarande är relevanta för såväl folkbildningen som föreningslivet i stort.

Vad innebär kulturmöten?

Kultur är ett svårdefinierbart begrepp som kan betyda olika saker i olika sammanhang. Ordet används både i vardagligt tal och i en vetenskaplig kontext. Det kan handla om finkultur eller folkkultur, det kan vara laddat med politiska åsikter eller ses som ett socialt system som innebär "ett sätt att leva", där *allting skapat och påverkat av mänskligheten ingår*.⁹ Kultur beskrivs även som värderingar, övertygelser och inlärda beteenden hos en grupp människor. Under uppväxten lär vi oss steg för steg hur vi förväntas förhålla oss till omgivningen. Samspelet med andra människor skapar en förståelse för hur världen fungerar utifrån den kontext vi befinner oss i. Kulturen är med och formar varje

¹ Goldstein-Kyaga och Borgström, "Inledning", i *Den interkulturella blicken i pedagogik. Inte bara goda föresatser*.

² SCB, "Utrikes födda i Sverige".

³ Stier, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*.

⁴ SOU 2017:12

⁵ Korp och Strömberg, "Interkulturell dialog – vägen till vad?, i *Interkulturell dialog, teori och praktik*".

⁶ Nejadmehr, *Interkulturell dialog, teori och praktik*.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ Stier, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*, s. 93.

individuets identitet och självuppfattning. Med tiden blir kulturen så naturlig att vi inte längre tänker på att det rör sig om något inlärt.¹⁰

Den kultur vi är formade i påverkar hur vi ser på moraliska frågor; vad vi anser är rätt eller fel. De värderingar och normer vi får med oss är avgörande för hur vi sedan beter oss.¹¹ Det är måhända först då vi träffar någon som upplevs annorlunda, eller då vi reser till ett nytt land eller hamnar i ett nytt sammanhang, som vi börjar fundera över att det finns olika sätt att handla på. Det blir ett sätt att få syn på andra logiker än den vi själva är vana vid, och att upptäcka osynliga normer. All kultur är mänskligt och socialt formad, vilket innebär att den förändras över tid.

Ett kulturmöte kan sägas handla om *mötet med det främmande eller med främlingen*.¹² Alla mänskliga möten innebär någon slags social interaktion och i de allra flesta fall händer inget dramatiskt alls när vi träffar människor från andra kulturer. Kunskapsbrister och eventuella missförstånd som kan inträffa brukar hanteras av de inblandade.¹³ Det är viktigt att se till det som förenar och är lika mellan individer och kulturer istället för att koncentrera sig på det som skiljer oss åt. *”Vi måste sträva efter att se både kulturella mönster och individuella variationer hos den vi möter”*, menar psykologen Shouri.¹⁴ Att klara av att hålla dessa två perspektiv samtidigt – kulturella mönster och individuella faktorer – ger ett mer balanserat förhållningssätt.

Från mångkulturellt till interkulturellt

I ett uppmärksammat tal till CDUs ungdomsförbund år 2010 deklarerade Tysklands förbundskansler Angela Merkel att *”Mångkulturen är död!”*. Hon, liksom andra ledande politiker inom EU, ansåg att mångkulturalismen misslyckats eftersom den skapat parallella samhällen och nya problem.¹⁵ Mångkulturen ansågs begränsande och handla om ett slags tillstånd där kulturer befann sig sida vid sida, medan ett interkulturellt perspektiv istället fokuserar på det som sker i ett ömsesidigt utbyte mellan kulturer.¹⁶ Övergången från mångkultur till interkulturell politik skedde likaså i Sverige och sågs som en ny väg framåt. Denna inriktning är fortfarande aktuell, även om viss kritik finns, vilket vi återkommer till i slutet av artikeln. Tankarna om interkulturalitet är egentligen inte nya utan har funnits länge. Inom utbildningsväsendet finns synsättet med sedan 1950-talet.¹⁷ Frågan om

vad interkulturell kompetens egentligen innebär har också diskuterats i årtionden och begrepp som global kompetens, tvärkulturell kompetens och interkulturell känslighet är några exempel på liknande fenomen.¹⁸ Med ett interkulturellt perspektiv är det processerna mellan människor som är det intressanta. Kulturen kan sägas existera *”både ’där ute’, som något externt från individen, och som något som manifesteras i individens tänkesätt, beteenden och handlingar. Därtill konstrueras kulturen i det faktiska mötet mellan individerna, här och nu – men också av mig som utomstående betraktare av detta möte”*.¹⁹

Det finns en kritisk dimension av begreppet interkulturalitet som inte får glömmas bort, menar Pirjo Lahdenperä, professor i interkulturell pedagogik – det är inte ett värdemässigt neutralt begrepp. Det kritiska handlar om att man förväntas problematisera och vara uppmärksam på den egna historien och de kulturella värderingar som tas för givna.²⁰ Det kritiska perspektivet riktar blicken mot de maktstrukturer som finns och leder inte sällan till att jämlikhets- och rättvisefrågor hamnar i fokus. Till skillnad från monokulturer eller mångkulturer (där olika kulturer lever sida vid sida) finns det inom det interkulturella synsättet en öppenhet för ett ifrågasättande av traditioner, byråkratiska lösningar, hierarkier, privilegier och strukturer.²¹

Interkulturell kompetens handlar i praktiken om de kunskaper och färdigheter som individen kan bemästra under ett kulturmöte. Det vill säga att personen klarar av att kommunicera och nå fram på ett bra sätt och undvika större missförstånd med människor från andra kulturer.²² Men det räcker inte med att bara ha empati, flexibilitet och goda språkkunskaper.²³ Det är också, som nämndes ovan, en fråga om att ha förståelse för sin egen kultur och sig själv. Det är särskilt processen och interaktionen mellan människor som är intressant då vi talar om interkulturalitet. Stier delar in begreppet interkulturell kompetens i tre områden; innehållskompetenser, processkompetenser och diskursiva kompetenser, vilka kortfattat presenteras nedan.²⁴

Innehållskompetenser

Innehållskompetenser rör sig på en ytlig kunskapsnivå, där det mer handlar om att känna till saker om en kultur än att förstå och kunna uppträda enligt de normer och förväntningar som finns i ett aktuellt kulturmöte. Att känna till särarten hos den egna och andra kulturer kan exempelvis handla om att känna till historien, vilka seder och bruk som används, vilka språk som talas och hur könsroller och traditioner ser ut. Det kan vara sådant man tagit till sig genom litteratur, samtal med experter

¹⁰ Shouri, *Interkulturell medvetenhet. Med kunskap, självkännedom, acceptans, nyfikenhet och välvilja*.

¹¹ Stier, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Shouri, *Interkulturell medvetenhet. Med kunskap, självkännedom, acceptans, nyfikenhet och välvilja*, s. 29.

¹⁵ Korp och Strömberg, "Interkulturell dialog – vägen till vad?", s. 169, original i Spiegel Online, 18/10 2010.

¹⁶ Hill, *Perspektiv på interkulturalitet*.

¹⁷ Östlund, "Exemplet intercultural education i USA 1925-41 - kan skolan odla kulturell demokrati?"

¹⁸ Deardorff, "In Search of Intercultural Competence".

¹⁹ Stier, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*, s. 40.

²⁰ Lahdenperä, *Interkulturellt ledarskap – förändring i mångfald*.

²¹ Ibid.

²² Stier, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*.

²³ Deardorff, "In Search of Intercultural Competence".

²⁴ Den här delen av artikeln utgår från Stier, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*.

eller genom utbildning av olika slag. Stier kallar dessa kunskaper a priori, det vill säga att de är på förhand inlärd och inte prövade. En sådan mer instrumentell kunskap kan i bästa fall vara ett stöd så att de allvarligaste missuppfattningarna och konflikterna undviks, men handlar ändå om ett synsätt där grova förenklingar och stereotyper förekommer, vilket anses otillräckligt i ett kulturmöte.

Processkompetenser

Nästa kompetensområde kallas för processkompetenser och handlar om att ta hänsyn till det sammanhang där kulturmötet sker. Dessa kompetenser sorteras in i tankemässiga respektive känslomässiga kompetenser, vilka till sin natur ligger nära i betydelse eftersom tankar och känslor påverkas av varandra.

Tankemässiga kompetenser handlar om i vilken grad en person klarar av att inta olika roller och skifta perspektiv för att tolka och bättre förstå andra kulturer. Det är viktigt att noga undersöka sin egen position och försöka förstå den egna kulturens utmärkande drag och hur den påverkar ens uppfattning om världen. Stier menar att sinnet behöver vara uppmärksam och inlämnande när det gäller de skillnader som finns mellan olika kulturer, de konkreta och uppenbara men även de knappt märkbara. Det är inte frågan om att hitta ett rätt eller ett fel, det viktiga är att fråga sig själv, så objektivt som möjligt, på vilka olika sätt man kan tolka det som sker.

När det gäller emotionella kompetenser är det angeläget att själv ha en insikt om de osynliga och dolda motiven till känslor som ett kulturmöte kan aktivera och att klara av att hantera dessa. Det handlar också om att ansvara för att inte för mycket av det egna oreflekterade uppträdandet tar över mötet. Ett tips kan vara att försöka att synliggöra och medvetandegöra sina känslor genom att aktivt reflektera över att känslorna kommer – men inte låta dem ta över.

Diskursiva kompetenser

Det tredje och sista kompetensområdet kallas för diskursiva kompetenser. Begreppet diskursiv har länge varit populärt inom akademien och politiken och kan behöva förklaras lite närmare. I dagligt tal innebär diskurs en formell diskussion eller debatt i samhället inom ett visst ämnesområde. I denna text innebär diskursiv kompetens *”individens medvetenhet om och förmåga till att reflektera över den i samhället förhärskande diskursen”* när det gäller ”kul-

turmöten, kulturskillnader, interkulturalitet och etnisk mångfald".²⁵ Den diskursiva kompetensen handlar också om att inse att de samtal som förs är ett av flera möjliga resonemang och diskussioner. Särskilt viktigt är det att förstå hur den aktuella diskursen har en inverkan på den kultur vi själva bär på. Stier lyfter fyra skevheter som finns i diskursen kring kulturmöten: (o)likhetsfällan, problemfällan, tyckasynd-om-fällan och förklaringsfällan. De presenteras nedan, inte för att ge en heltäckande bild, utan för att försöka utgöra en grund för reflektion och vidare diskussion.

(O)likhetsfällan

Vi är så präglade av den egna kulturen att det är svårt att inte vara hemmablind. Det finns en risk att vi inte ser att vi själva har en särpräglad kultur, att vi får för oss att den utgör det "normala" och att det endast är "de andra" som har en kultur. En annan utmaning är att vi ofta fokuserar på det som skiljer oss människor från varandra istället för att uppmärksamma det som förenar, vilket är så oändligt mycket mer. Att fixera sig vid olikheter riskerar att förstärka det som upplevs vara främmande och nytt. Individer, oavsett bakgrund, etnicitet och kultur, har i grund och botten liknande behov. Alla har medfödda fysiologiska behov av mat, värme och dryck samt sociala behov som trygghet, kärlek och en given plats i en gemenskap. Alla behöver även bekräftelse, respekt från andra och självrespekt.

Det finns också en tendens till en uppdelning av "vi" och "de" där likheterna i "vi"-gruppen förstärks medan olikheterna till "de"-gruppen lätt förstoras upp. Det är vanligt att överdriva de likheter som

finns inom samtliga "de"-grupper. Jämför hur gruppen invandrare ofta klumpas ihop som en enhetlig grupp där det enda som egentligen är lika är att de inte definieras som svenskar. Det är lätt att se sig själv som måttstock och norm medan "de andra" ses som avvikande.

Det är viktigt att förstå att alla individer har sina särskilda behov och ambitioner. Det svåra är att uppfatta och förstå vilka behov och beteenden som handlar om det allmängiltiga, kulturspecifika och vad som faktiskt är det unika med just denna person. Stier poängterar att det är viktigt att inte dra förhastade slutsatser där de kulturella särdragen betraktas som en förklaringsgrund till ett beteende eller situation som egentligen är något allmänmänskligt eller något personligt – men inte heller det omvända.

Problemfällan

Kulturmöten ses alltför ofta ur ett problemfokus. Utgångsläget är att ett möte med människor som kommer från en annan kultur innebär svårigheter. Att det uppstår missförstånd och konflikter är inget ovanligt, men *"dessa är dock inga självklara följder av mötet mellan människor med olikartade kulturella bakgrunder"*.²⁶ Att klumpa ihop alla individer till ett kollektiv leder till att man nedvärderar och bortser eller missar människors kompetenser. Stier menar

²⁵ Stier, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*, s. 203.

²⁶ Ibid, s. 206.

att den ”diskursiva kompetensen består i att kunna se mångfalden i gruppens mångfald – det vill säga det unika i det generella och det generella i det unika – och att se det unika hos varje enskild individ”.²⁷

Tycka-synd-om-fällan

Tycka-synd-om-fällan ligger nära problemfällan och karaktäriseras av en slags nedlåtande vänlighet. Man tycker synd om personer som invandrat för att de inte är svenskar, vilket leder till att man nedvärderar deras förmågor eller antar att deras högsta dröm är att de en dag ska bli ”riktiga” svenskar. Det kan yttra sig i att en arbetsgivare eller lärare ställer lägre krav på de som är utrikes födda för att vara ”hygglig”. Självklart kan det i vissa situationer kan vara rätt att ge extra stöd. Men ”tycka-synd-om-fällan” handlar snarare om att detta sker på ett oreflekterat sätt, utifrån att man tycker synd om den andra som inte kommer från Sverige. ”Det är bara frånan av den utåtriktade fientligheten som skiljer denna hållning från främlingsfientligheten”, menar Stier.²⁸

Förklaringsfällan

Det händer inte sällan att den aktuella kulturtillhörigheten anses vara en förklaring till faktorer som ”arbetslöshet, missbruk, kvinnoförtryck, bidragsberoende, gruppkonflikter, ohälsa, utanförskap eller kriminalitet”.²⁹ Att använda kulturtillhörighet på det här sättet leder till ogrundade kategoriseringar och bygger på en dålig logik. Det finns en tendens att koppla ihop ”icke-svenskars” kriminalitet med deras kulturella tillhörighet. Men om samma brott begås av en inrikes född problematiseras händelsen snarare utifrån olycklig barndom, psykisk sjukdom eller andra omständigheter. Stier ger ett tankeexempel med den ökande svenska brottslingen Clark Olofsson. Om Olofssons kriminalitet skulle presenteras i medierna som en del i ett svenskt kulturellt mönster, som beror på avsaknad av starka familjeband och att ”offentliga institutioner har övertagit ansvaret för uppfostran och kärlek” eller att brottsligheten är ett resultat av att svenskar ofta undertrycker känslor och aggressivitet så är det nog många som skulle höja på ögonbrynen.³⁰ Stier menar att orsakerna till vårt agerande är komplext och utgår från samspel av ens personlighet, sociala missförhållanden och den kulturella tillhörigheten.

Från fördomar till främlingsfientlighet och rasism

Kulturmöten handlar inte endast om det som är helt okänt och främmande. Det kan också röra sig om det som *känns* annorlunda och sticker ut från vad vi är vana vid. Det kan gälla andra livsstilar, språk och kulturer och det kan vara i sådana möten som främlingsrädslan föds. Stier lyfter den kända sociologen Zygmunt Baumans tankar om främlingsrädsla. Främlingsrädsla anses vara något naturligt hos människan oberoende av kön, etnicitet och kultur. Att vi är reserverade mot det nya, okända kan på många sätt ses som något allmänmänskligt. Men graden av främlingsrädsla och vad den får för konsekvenser kan skilja sig mycket åt. Någon kanske känner osäkerhet inför det främmande, men är trots allt nyfiken på att få lära känna nya personer och kulturer. Andra får istället närmast panik inför tanken på det som är främmande och annorlunda. Det innebär att främlingsrädslan som finns i oss alla kan yttra sig på många sätt, men det viktiga är hur vi hanterar våra rädslor när vi träffar andra, menar Bauman.

Bauman delar in främlingsfientlighet i tre olika nivåer. Den första nivån kan ses som en reaktion på något annorlunda, det som beskrevs ovan, och som är något allmänmänskligt. Det sker oftast spontant och är emotionellt. På den andra nivån internaliserar rädslan och blir en del av individens inre referenssystem. Rädslan blir kognitiv och man tillskriver ofta det obekanta negativa egenskaper där ”de andra” är både farliga och illasinnade. Jämför med debatten som förs idag i Sverige kopplat till såväl migranter som muslimer. Det rör sig om en negativ inställning mot en särskild grupp av människor. Då har främlingsrädslan passerat från att vara en känsla till att bli ett hatiskt beteende gentemot andra – det vi kallar *främlingsfientlighet*.

I sammanhanget kan det vara relevant att lyfta in ett annat begrepp för att exemplifiera främlingsfientligheten, nämligen begreppet *troper*. Troper är myter eller stereotyper som skapas i en viss kultur eller ett samhälle.

²⁷ Stier, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*, s. 207.

²⁸ Ibid., s. 208.

²⁹ Ibid., s. 208.

³⁰ Ibid., s. 208.

De kan beskrivas som symboliska uttryck som förändrar den ursprungliga betydelsen av ordens mening. Ett exempel är de antimuslimska troper som genom fördomar, klyschor och stereotypa beskrivningar utmålar muslimer som en problematisk grupp. Detta grepp är inget nytt. I den västerländska historien har andra minoritetsgrupper också utsatts, till exempel judar och katoliker. Troperna uttalas inte alltid explicit, utan kan märkas på ett mer subtilt sätt. I fallet med antimuslimska troper så handlar det om ett sätt beskriva och måla ut gruppen muslimer som att; A) *"Muslimer är extremister och ett säkerhetshot"*. B) *"Muslimer är förtryckande och intoleranta"*. C) *"Muslimer är på väg att ta över"*. D) *"Islam är politik, inte religion"*. E) *"Muslimer ljugar för icke-muslimer"*. F) *"Islam är en monolit (inställningen att alla muslimer är identiska och att alla muslimer är araber eller att alla araber är muslimer)"*. F) *"Islam är bakåtsträvande och främmande"*.³¹ Genom att använda dessa troper på sociala medier, i debattartiklar och i det politiska samtalet så skapas en minst sagt problematisk berättelse om muslimer. Frågan är vad detta innebär för synen på migranter i allmänhet och muslimer i synnerhet? Vad får det för emotionella effekter för den enskilda muslimen och för minoritetsbefolkningar? Åter till Baumans tre nivåer av främlingsfientlighet där den sista nivån handlar om hur främlingsfientlighet används politiskt; genom ideologier, politisering och institutionalisering, där främlingsfientligheten blir en del av samhällets system. Det går från individnivå till kollektivt handlande – tänk hur apartheidsystemet, judeutrotning och andra hatbrott gått till. Det är här begreppet *rasism* blir aktuellt. Rasism som ideologi bygger på tanken att det går att dela in människor i olika grupper beroende på hudfärg, kultur, folkgrupp eller religion. Vissa folk ses som överlägsna och mer värda än andra beroende på vilken grupp de tillhör.

Kritik mot interkulturalitet

Kritiker menar att interkulturalitet saknar ett intersektionellt perspektiv där olika maktförhållanden identifieras och synliggörs. Om man inte tar med maktperspektivet missar man exempelvis den fördelaktiga position som majoritetsbefolkningen har i ett kulturmöte. Intersektionalitet är ett krångligt men viktigt ord som handlar om maktordningar byggda på kategorier som ras, kön, ålder, sexualitet, psykisk och fysisk funktion samt klass. Det kan användas som ett analysverktyg för att visa hur de olika maktförhållandena kan förstås i

relation till varandra, och att de påverkar varandra. Till exempel kan individer i en grupp nyanlända ha helt olika behov beroende på om de är hög- eller lågutbildade.³²

Ett annat problem med ett interkulturellt perspektiv är att fokus ofta ligger på de kulturella aspekterna och individen, när det i många fall är strukturella förhållanden som är de egentliga orsakerna till spänningar och konflikter.³³ Det finns även en risk att begreppet interkulturell kompetens belastas av en snedvridning där västvärlden och det europeiska perspektivet har tolkningsföreträde.³⁴ Det är viktigt att ha med detta i åtanke så att man inte förstärker de maktrelationer som redan finns, där det är de privilegierade språken och kulturen som gynnas. Ett vanligt exempel är då det talas om att Amerika "upptäcktes" av den vita mannen. Det är också vanligt att ge en bild av att det var först med de vita människorna som moderniteten och utvecklingen satte fart. Det blir då en skevhet i historieberättandet, där den europeiska horisonten lätt tar över. Målet är att frigöra nya sätt att tänka kring interkulturalitet – utifrån *"var (kunskapens geopolitik) och av vem (kunskapens kroppspolitik) det myntas"*.³⁵

³¹ Bridge Initiative Team, Georgetown university, "Factsheet: Common anti-muslim tropes".

³² Östlund, "Exemplet intercultural education i USA 1925-41 - kan skolan odla kulturell demokrati?"

³³ Korp och Strömberg, "Interkulturell dialog – vägen till vad?"

³⁴ Aman, "Den interkulturella dialogens (o)möjlighet: den koloniala skillnaden och inter-epistemiskt".

³⁵ Ibid., s. 99.

Avslutande tankar

För att belysa kulturmötets möjligheter vill jag ta hjälp av en förebild inom integrations- och mångfaldsfrågor – forskaren och pionjären Mary Parker Follett (född 1868). Hon arbetade som socialarbetare i USA i början av 1900-talet, vilket var en period som på flera sätt påminner om vår; arbetslivet och tekniken förändrades snabbt, det fanns en allt större mångfald av människor och en migration som förändrade befolkningssammansättningen.

Mary Parker Follett menade att ju mer komplicerad världen blir, desto viktigare är det att kunna välkomna och hantera olikheter.³⁶ Det går inte att tänka sig ett fungerande samhälle, eller mänsklig utveckling över huvud taget utan att samtidigt väga in att vi behöver hantera olikheter och motsatser. Follett underströk att *”Integration är både livets köl och roder; den stöder hela livets struktur och leder varje aktivitet”*.³⁷ Hon breddade integrationsbegreppet till att innefatta livets alla delar. Det handlar inte endast om invandring, utan om det mänskliga mötet som sådant. Utgångspunkten är att allt samarbete behöver en integrerad mångfald. Det går att enas trots oenighet, det är detta som leder till verklig utveckling. Istället för att fokusera på hur personer agerar, så behöver vi titta på vad individerna behöver, menar Follett.³⁸

Mary Parker Follett koncentrerade sig på vad som händer då intressekonflikter inträffar och menade att de olika perspektiven inte tvunget behöver ställas emot varandra.³⁹ Istället borde man se det som ett slags ”konfronterande av intressen” som kan sluta i fyra olika lösningar: 1) Frivillig underkastelse från den ena sidan 2) Kamp och seger för den ena sidan 3) Kompromiss, samt 4) Integration.⁴⁰ Ingen av de två första alternativen är egentligen intressanta, eftersom de innebär ett direkt nederlag för någon av parterna. Inte heller kompromiss medför någon långsiktig lösning, då det i praktiken innebär att en av parterna tränger undan sina behov och att problemet bara skjuts på framtiden. Kompromissen liknas vid en slags kohandel som aldrig kan bli bestående. Det här gäller på alla nivåer; i gruppen, i nationen och även på en internationell nivå såsom FN. Follett menar att sanningen inte ligger mellan de båda sidorna, utan att det handlar om att skapa något helt nytt – något som kommer att främja båda parter intressen – det hon definierar som en *progressiv integration*.⁴¹ För att nå en lösning där båda sidor är nöjda krävs ömsesidighet och det är något som tar tid och kraft. Integreringen blir en

slags metod för att ta fram den utvecklingspotential som hon menar finns hos alla personer.⁴²

I grunden är intressekonflikter varken goda eller onda. Konflikter behövs för att utvecklingen hos individerna ska gå framåt. När vi börjar se till gruppens bästa i stället för enbart till oss själva kommer många problem att försvinna, och detta gäller även för politiken på samhällsnivå. I dessa möten behöver individerna ompröva sina egna värderingar och solidariteter.⁴³ Folletts fokus på den psykologiska aspekten av integration visar också hennes inställning till makt. I en demokrati bör makten skapas tillsammans (power-with) inom såväl politik som arbetsliv. Hon lyfter även fram perspektivet egenmakt (power over oneself) och konstaterar att ju mer makt en person har över sig själv och sitt liv, desto större möjligheter har personen att engagera sig i andra individer för en utvecklande gemenskap.⁴⁴ Follett gör en träffande koppling mellan makt, integration och mångfald då hon säger;

*”Vad folk ofta menar med att bli av med en konflikt är att bli av med mångfald, och det är av yttersta vikt att dessa inte bör betraktas som en och samma sak. Vi kan önska avskaffa konflikter men vi kan inte bli av med mångfald. Vi måste se livet som det är och förstå att mångfald är det väsentligaste kännetecknet. [...] Rädsla för olikheter är fruktan för livet självt.”*⁴⁵

Mary Parker Follett var med och tog fram FN:s deklaration för mänskliga rättigheter, och hennes tankar har på olika sätt bäring än idag. Hon var till exempel en viktig inspirationskälla för den svenska författaren Elin Wägners arbete för jämställdhet och demokratiskt samhällsbygge – där kvinnor har en självklar plats.⁴⁶ Elin Wägners var en av grundsgestalterna i den så kallade *Fogelstadgruppen* och Kvinnliga Medborgarskolans demokrativerksamhet i Sörmland i början av 1900-talet. Medborgarskolans verksamhet var partipolitiskt obunden och handlade om att utbilda och stärka kvinnor att våga stå upp och kämpa för sina medborgerliga rättigheter. Rektor Honorine Hermelin menade att målet var att skapa:

*”en fristad, ett lufthål i denna värld av isolering bakom skiljande murar – klassmurar, åsiktsmurar, yrkesmurar, partimurar – så att man om möjligt där skulle kunna dra ett djupt och fritt andetag endast och allenast i egenskap av människa – medborgare!”*⁴⁷

En av Folletts styrkor är hennes retorik och nästan poetiska förmåga att skildra det samhälle hon vill uppnå. Med tanke på dagens integrations- och segregationsproblematik och det hårda debattklimat som råder är det hoppfullt att få läsa om olikheters nödvändighet för utveckling, och att det är först då vi omfamnar det nya som vi får ett rikare liv. ”*Dela med dig av dina olikheter, välkomna mina. Före alla olikheter till en större helhet – sådan är lagen om utveckling*”.⁴⁸ Citatet har också en koppling till folkbildningens ideal om livslångt lärande och att erbjuda mötesplatser där alla har en given plats.

Det interkulturella perspektivet handlar om att skapa förutsättningar för en kultur av demokratis- ka och inkluderande möten.⁴⁹ Ett interkulturellt perspektiv kan hjälpa oss att få syn på vad vi själva bidrar med i olika kulturmöten. Ett första steg är att kritiskt ställa frågor till oss själva, identifiera våra rädslor och fundera över vilken människosyn vi har. Vad förenar och separerar? Är förändring och solidaritet något självklart?⁵⁰ Vilka incitament finns för privilegierade människor att ha ett interkulturellt och ömsesidigt perspektiv?

Att som människa få tillhöra en gemenskap är helt avgörande för vårt välmående.⁵¹ Det kan handla om en förening eller en annan grupp där våra röster räknas. Att få känna en slags egenmakt över sitt liv är också nödvändigt för att vi ska klara av att engagera oss i andra och på så sätt stärka gemenskapen. Även faktorer som grundläggande trygghet och social tillit behövs. Det kan vara krävande att öppna upp och bjuda in det som känns annorlunda, men frågan är om det finns någon annan väg? Så – vad behövs för att vi ska välkomna det annorlunda? Vem klarar av att välkomna skillnader? Målet med en interkulturell dialog är inte att nå konsensus i alla frågor genom att exempelvis trycka undan olikheter, utan att möjliggöra en stabil grund för ett demokratiskt samhälle där folkbildning, förenings- liv och delaktighet är självklara delar.

Carina Sommarström

³⁶ Follett, *Creative Experience*.

³⁷ Westlander, *Aktivist för mångfald och integration*. Pionjären Mary Parker Follett, s. 143.

³⁸ Follett, *Creative Experience*.

³⁹ Westlander, *Aktivist för mångfald och integration*. Pionjären Mary Parker Follett.

⁴⁰ Follett, *Creative Experience*.

⁴¹ Ibid.

⁴² Westlander, *Aktivist för mångfald och integration*. Pionjären Mary Parker Follett.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Översättningen är Westlanders, *Aktivist för mångfald och integration*. Pionjären Mary Parker Follett, s. 142.

⁴⁶ Wistrand, *Elin Wägner i 1920-talet: Rörelseintellektuell och internationalist*.

⁴⁷ Fogelstadsvanforening.se

⁴⁸ Fritt översatt från engelska: *Give your differences, welcome my differences. Unify all differences in the larger whole – such is the law of growth*. Follett, *The New State*, s. 40.

⁴⁹ Rosales, *Ett mångkulturellt Botkyrka. Om vikten av ett interkulturellt perspektiv i kommunal verksamhet*.

⁵⁰ Stier, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*.

⁵¹ Nejadhmehr, *Interkulturell dialog, teori och praktik*.

DISKUSSIONSFRÅGOR

01.

Integration handlar om mänskliga relationer och ett ömsesidigt engagemang hos de som redan bor i landet och de som kommer nya hit. Vad kan majoritetsbefolkningen göra för att det interkulturella arbetet ska fungera? Vem vågar vara interkulturell?

02.

Mary Parker Follett skriver om vad som händer då intressekonflikter uppstår och menar att man då borde skapa något helt nytt – något som kommer att främja båda parter intressen – det hon definierar som en progressiv integration. Håller ni med om hennes tankar? Hur skulle det kunna se ut i praktiken?

03.

Mycket av det som sker i en förening eller organisation är omedvetet och det kan vara svårt att identifiera och analysera sin egen kultur. En del är synligt och öppet, annat är svårare att beskriva, knappt märkbart. Hur kan vi reflektera över den kultur som råder i vår organisation, så att vi förstår hur den påverkar oss och vår uppfattning av världen i mötet med andra?

Källor

- Aman, Robert, "Den interkulturella dialogens (o)möjlighet: den koloniala skillnaden och inter-epistemiskt", i *Interkulturell dialog, teori och praktik*, redigerad av Rasoul Nejadhmeh, Forskningsrådet för interkulturell dialog (I), Göteborg: NordienT, 2018.
- Deardorff, Darla K., "In Search of Intercultural Competence", *International Educator*, vol. 13, nr. 2, 2004.
- Follett, Mary P., *The New State*, University Park, PA: University of Pennsylvania, 1918/1998.
- Follett, Mary P., *Creative Experience*, 1. uppl., Longmans, Green and CO, 1924.
- Goldstein-Kyaga, Katrin och Maria Borgström, "Inledning", i *Den interkulturella blicken i pedagogik. Inte bara goda föresatser*, redigerad av Katrin Goldstein-Kyaga, Maria Borgström och Tobias Hübinette, Stockholm: Södertörn Studies in Education 2, 2012.
- Hill, Helena (red.), *Perspektiv på interkulturalitet*, Huddinge: Södertörns högskola, 2020.
- Korp, Helena och Marianne Strömberg, "Interkulturell dialog – vägen till vad?", i *Interkulturell dialog, teori och praktik*, redigerad av Rasoul Nejadhmeh, Forskningsrådet för interkulturell dialog (I), Göteborg: NordienT, 2018.
- Lahdenperä, Pirjo, *Interkulturellt ledarskap – förändring i mångfald*, Studentlitteratur, 2008.
- Nejadhmeh, Rasoul (red.), *Interkulturell dialog, teori och praktik*. Forskningsrådet för interkulturell dialog (I), Göteborg: NordienT, 2018.
- Rosales, René León, *Ett mångkulturellt Botkyrka. Om vikten av ett interkulturellt perspektiv i kommunal verksamhet*, 2. uppl., Tumba: Mångkulturellt centrum, 2016.
- Shouri, Soroush, *Interkulturell medvetenhet. Med kunskap, självkännedom, acceptans, nyfikenhet och välvilja*, Stockholm: Natur & Kultur, 2019.
- SOU 2017:12 *Att ta emot människor på flykt Sverige hösten 2015*.
- Stier, Jonas, *Kulturmöten En introduktion till interkulturella studier*, 3. uppl., Lund: Studentlitteratur AB, 2020.
- Westlander, Gunnela, *Aktivist för mångfald och integration. Pionjären Mary Parker Follett*, Stockholm: Carlssons bokförlag, 2016.
- Wistrand, Birgitta, *Elin Wägner i 1920-talet: Rörelseintellektuell och internationalist*, Diss., Uppsala: Uppsala universitet, 2006.
- Östlund, David, "Exemplet intercultural education i USA 1925-41 – kan skolan odla kulturell demokrati?", i *Perspektiv på interkulturalitet*, redigerad av Helena Hill, Huddinge: Södertörns högskola, 2020.

Webblänkar

- Bridge Initiative Team, Georgetown university, "Factsheet: *Common anti-muslim tropes*", 2018, Factsheet: Common Anti-Muslim Tropes - Bridge Initiative (georgetown.edu), hämtad 7 februari 2021.
- Fogelstads vänförening, *fogelstadsvanforening.se*, hämtat 7 januari 2021.
- SCB, "Utrikes födda i Sverige", Utrikes födda i Sverige (scb.se), 2021, hämtad 17 februari 2021.

DELTAGANDE i civilsamhället

Sverige är ett av de länder i världen som har högst andel engagerade i civilsamhället. Men deltagandet ser olika ut i olika grupper av befolkningen och i olika delar av civilsamhället.

Det civila samhället kan ses som en form av social och demokratisk infrastruktur.¹ Utifrån ett sådant perspektiv består civilsamhället av en mängd olika rum genom vilka människor kan påverka det egna livet och det omgivande samhället.² Förutsättningarna för att det ska kunna fungera är goda i Sverige, då en stor del av befolkningen är aktiv i det civila samhället. I den här artikeln är ambitionen att utifrån aktuell forskning titta närmare på vilka grupper i samhället som har tillgång till och använder civilsamhällets rum och vilka grupper som inte gör det i lika stor utsträckning.³ Men först ska vi bekanta oss med några politiska teoretiker som intresserar sig för medborgarskap och de uttryck för medborgarskap som kan kopplas till civilsamhällesengagemang.

I en del av medborgarskapslitteraturen förstås medborgarskapet som en formell relation mellan individ och stat, ett slags kontrakt.⁴ Genom denna status stadgas medborgarens rättigheter och skyldigheter, vilka kan variera från stat till stat. I en annan del av den litteraturen förstås medborgarskapet som något bredare än just en status som en person antingen har eller inte har. En av forskarna inom denna litteratur är Michael Walzer⁵ som menar att medborgarskap ofta reduceras till valdeltagande, det vill säga en passiv roll, men att det är genom civilsamhället som medborgare har möjlighet att aktivt påverka olika frågor som rör samhället de lever i. En annan av dessa forskare är Margret Somers⁶, som menar att medborgarskapet tar faktisk form inom den samhällssfär som civilsamhället utgör. Medborgarskap ses här som en slags praktik och civilsamhället som den arena där det utövas i praktiken. Civilsamhälle och social inkludering ses här som förutsättningar för ett demokratiskt och

socialt inkluderande medborgarskap. Förutom att civilsamhället är en arena där medborgarskapet aktivt kan utövas, pekar Walzer också på att medborgarens resurser stärks genom deltagande i civilsamhället.⁷ När det gäller deltagande i organisationer som fyller sociala syften, kan det exempelvis ge deltagaren möjlighet att bygga viktiga nätverk i grannskap, för arbetsliv eller i andra, för personen, relevanta sammanhang. När det gäller deltagande i organisationer med syfte att påverka politiskt, ges medborgaren möjlighet till politisk påverkan. Många organisationer fyller också båda dessa syften samtidigt. Delaktighet i civilsamhället kan därmed vara en väg till individuellt stärkande och delaktighet i samhället.

Utifrån dessa perspektiv blir det intressant att studera vilka grupper i samhället som har tillgång till och använder civilsamhällets rum och vilka som inte gör det i lika stor utsträckning. I fokus för den här artikeln står alltså representation inom civilsamhället, vilket kan studeras från två olika perspektiv. Dels representation i ett samhällsperspektiv, då fokus är olika gruppers möjligheter att påverka i relation till statsmakter, exempelvis när det gäller möjligheter att komma med input i politiska beslutandeprocesser. Dels representation internt, inom civilsamhällesorganisationer och inom civilsamhällesfältet. I den här artikeln är det den senare formen av representation som står i fokus.

Engagemang i civilsamhället

Sverige är ett av de länder i världen där man kan se en av de högsta nivåerna av engagerade i civilsamhällessammanhang. De senaste decennierna

har intresset ökat för att mäta detta, men även för att undersöka vilka som engagerar sig. Frågan belyses utifrån olika perspektiv, varav ett är medlemskap, det vill säga nivåer på medlemskap och civilsamhällets sammansättning analyserat utifrån medlemskap i olika typer av organisationer. Andra studier sätter fokus på människors aktiviteter och handlingar i civilsamhället generellt, och ställer därmed detta i förgrunden i stället för det konkreta medlemskapet. I ytterligare andra sammanhang undersöks civilsamhällets ledarskikt och deltagande utifrån olika perspektiv, såsom exempelvis födelseland. Samtliga dessa perspektiv berörs i det här avsnittet.

En fråga som rör civilsamhällesengagemang och som diskuteras från och till, är frågan om människor är engagerade i mindre utsträckning idag jämfört med tidigare. SOM-institutets⁸ nationella undersökning 2013 visar exempelvis, med utgångspunkt i medlemskap i föreningar, på en nedåtgående trend mätt från 1986 till 2013. Men om perspektivet i stället utgår från själva aktiviteten eller handlingen, det vill säga oavsett medlemskapet, visar Ersta Sköndal Bräcke högskolas (ESH) befolkningsundersökningar att det ideella arbetet i Sverige har legat på en mer eller mindre konstant nivå sedan det började mätas i början av 1990-talet.⁹ De här resultaten kan tyckas motsägelsefulla, men en förklaring kan vara att det främst är andelen passiva medlemmar som har minskat sedan 1980-talet. I SOM-institutets undersökning framgår att tappet framförallt kan härledas till folkrörelser, exempelvis fackföreningar och politiska partier, och en möjlig förklaring som forskarna hänvisar till är höjningarna av a-kasseavgifterna 2007 och 2008, vilket fick ett stort antal medlemmar att lämna sina fackföreningar.¹⁰ Andelen engagerade kan alltså vara mer eller mindre konstant, samtidigt som andelen av befolkningen

som innehar medlemskap utan att vara involverade i någon form av ideellt arbete som rör organisationernas verksamhet minskar. Flera är även de forskare som menar att det faktiska engagemanget inte behöver ha minskat utan att människor, utanför det formella medlemskapet, hittar nya kanaler och nya former för sitt engagemang. Erik Amnå menar exempelvis att samhällsengagemanget i Sverige inte nödvändigtvis är mindre,

¹ Sommarström, Ydemark och Leimar, *Kunskap, bildning och insikt*.

² Civilsamhällets rum kan vara fysiska såväl som virtuella, men även vara rum i mer abstrakt mening. Jämför engelskans *space* och det offentliga rummet.

³ De studier som refereras till rör framför allt det svenska civila samhället, förutom i något fall då det rör sig om skandinaviska studier.

⁴ Se exempelvis Marshall och Bottomore, *Citizenship and social class*.

⁵ Walzer, "The civil society argument" respektive, "Equality and civil society".

⁶ Somers, *Genealogies of citizenship: Markets, statelessness, and the right to have rights*.

⁷ Walzer, "Equality and civil society".

⁸ Bioje och Ottervik, "Svenskarna och civilsamhället", studien är en del av SOM-Institutets nationella undersökning 2013.

⁹ von Essen och Svedberg, *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992-2019*.

¹⁰ Den nedåtgående trenden när det gäller organisationsgrad inom fackföreningsrörelsen fortsatte fram till 2019 för att under 2020, i spåren av coronapandemin, brytas för första gången sedan mitten av 1990-talet, se Kjellberg *Den svenska modellen 2020: pandemi och nytt huvudavtal*.

men att det är mer mångfacetterat och föränderligt än tidigare.¹¹ Denna förändring kan även innebära att det blir svårare för forskare att ringa in civilsamhällesengagemang som inte följer det, för Sverige, traditionella engagemangsmönstret.¹²

I SOM-institutets *"Svenskarna och civilsamhället"*¹³ undersöks alltså medlemskap utifrån individuella faktorer hos medlemmarna och olika kategorier av organisationer i civilsamhället.¹⁴ Här framgår att nästan fyra av fem svenskar är medlemmar i minst en förening. Den organisationskategori som högst andel svenskar är medlemmar i är facklig organisation (42 procent). I studien framgår även att faktorer såsom kön, inkomst, utbildning och kulturell bakgrund påverkar civilsamhällets medlemssammansättning i olika sammanhang. Kvinnor är exempelvis mer benägna att vara medlemmar i kultur- och humanitära hjälpföreningar, medan män ofta är mer engagerade i idrotts- och friluftsföreningar.

För att synliggöra eventuella skillnader beroende på ursprung, har deltagarna i SOM-undersökningen fått uppge om svenska talas i hemmet eller inte. Utifrån det blir det tydligt att bland de som talar svenska i hemmet är benägenheten att gå med i idrotts- och friluftsföreningar betydligt högre jämfört med de som inte talar svenska i hemmet.¹⁵ Det framgår även att inom den grupp som inte talar svenska i hemmet ligger andelen som är medlemmar i politiskt parti/förbund på samma nivå som i undersökningen i sin helhet (6 procent), medan andelen som är medlem i facklig organisation är något lägre (39 procent jämfört med 42 procent).

I SOM-institutets undersökning framgår även att det finns ett starkt samband mellan inkomst och medlemskap. Ju högre inkomst desto större benägenhet att gå med, vilket bland annat kan exemplifieras av just medlemskap i facklig organisation. Men forskarna pekar även på ett fåtal undantag när det gäller sambandet mellan inkomst och medlemskap. För medlemskap i pensionärsföreningar är sambandet exempelvis det omvända, det vill säga bland de med lägst inkomst är en större andel medlemmar i denna typ av föreningar. Ett annat undantag gäller medlemskap i organisationskategorin invandrarförening där benägenheten till medlemskap är högre inom gruppen med lägre inkomst. Utifrån analyser av medlemskap och individuella faktorer drar forskarna även slutsatser om den del av befolkningen som står utanför civil-

samhället (fortfarande i form av medlemskap). De konstaterar att förhållanden som råder i samhället i övrigt avspeglas även i civilsamhällets medlemsammansättning:

*"Det utanförskap som präglar det svenska samhället i stort speglas också tydligt i civilsamhällets sammansättning. Närmare bestämt, de som redan är välintegrerade inkluderas medan de andra hamnar utanför."*¹⁶

¹¹ Amnå, *Jourhavande medborgare*, se även von Essen, Jegermalm och Svedberg, *Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992-2014*.

¹² För en överblick av de olika traditioner av engagemang som idag kan ses i det svenska civilsamhället, se Robertsson *Mellan civilsamhälle och folkrörelse Ett aktörsperspektiv på rekrytering och organisering av medborgerligt engagemang*.

¹³ Bioje och Ottervik, "Svenskarna och civilsamhället".

¹⁴ Genomförd 2013, 8406 personer deltog i studien, vilket motsvarar en svarsfrekvens på 53 procent.

¹⁵ Här bör noteras att SOM-undersökningen omfattar deltagare 16-85 år, det vill säga inte barn och unga upp till 15 år vilket ju är en stor grupp medlemmar inom idrottsrörelsen.

¹⁶ Bioje och Ottervik, "Svenskarna och civilsamhället", s. 266.

¹⁷ von Essen och Svedberg, *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992-2019*. Genomförd 2019, 1108 personer deltog i studien, vilket motsvarade en svarsfrekvens på 56 procent.

Inom ramen för ESH:s senaste befolkningsundersökning om medborgerligt engagemang i form av ideellt arbete, informella insatser, givande och politiskt deltagande ägnas en delstudie åt de som inte gör ideella insatser i civilsamhället.¹⁷ Här är fokus alltså inte medlemskap, utan individers handlande och aktiviteter som tar form i det civila samhället. Ambitionen med delstudien är alltså att, efter att i många år ha fokuserat på de som deltar och vad som utmärker dem, närmare undersöka faktorer som påverkar vilka som *inte* arbetar ideellt och vad som karakteriserar dem. Men innan vi går över till det, ska vi se vad denna studie säger om vilka som gör ideella insatser i form av ideellt arbete, det vill säga en av de former av medborgerligt engagemang som studeras i befolkningsundersökningen. Studien visar att drygt hälften av den vuxna befolkningen arbetat ideellt vid något tillfälle under de senaste 12 månaderna, och att detta

är en nivå som inte förändrats i speciellt hög utsträckning sedan mätningarna initierades i början av 1990-talet.¹⁸ Faktorer som ökar sannolikheten att arbeta ideellt är eftergymnasial utbildning, kön samt att ha tillgång till sociala nätverk på fritiden. Även föräldrars föreningsengagemang är en faktor som visar positivt samband, vilket tyder på att ideellt arbete tycks kunna ärvas från generation till generation. Forskarna utgår från att dessa faktorer fungerar som resurser som kan möjliggöra för människor att arbeta ideellt.

En faktor som genom hela undersökningsperioden, det vill säga från början av 1990-talet, varit tydlig är kön, där sannolikheten att arbeta ideellt är högre för män. Kvinnor arbetar generellt ideellt i mindre utsträckning och har även i mindre utsträckning ledande positioner än män.¹⁹ Utifrån detta mönster konstaterar en av forskarna bakom befolkningsstudien att: *"de organiserade delarna av det civila samhället av tradition varit en manlig bastion"*.²⁰ Trots insatser av olika slag med ambitionen att förändra detta är skillnaderna vad gäller nivåer av kvinnors och mäns ideella arbete lika stora som idag som när mätningarna började på 1990-talet.²¹

Men det här är ett mönster som kan se olika ut i olika delar av civilsamhället. ESH:s befolkningsundersökning ger en generell bild av medborgerligt engagemang i form av ideella insatser, det vill säga urvalet av deltagare är inte riktat mot en specifik del av civilsamhället. Andra undersökningar har visat att när idrottssammanhang räknas bort ges ett jämnare resultat när det gäller kvinnors och mäns nivåer av ideellt arbete.²² Även när det gäller könsmönster inom civilsamhällets ledarskikt kan det se olika ut beroende på vilka delar av civilsamhället som studeras. I en studie från 2020 om civilsamhällets ledarskikt genomförd av Roberto Scaramuzzino vid Lunds universitet framgår exempelvis att skillnaderna mellan kvinnor och män är små inom gruppen ledare för organisationer som arbetar med frågor som rör välfärd och integration.²³ I detta sammanhang undersöks två typer av ledare, dels ansvariga för organisationer (såsom ordförande), dels administrativt ansvariga för verksamheten (exempelvis generalsekreterare) och då framgår det att 51 procent av dessa ledare är kvinnor och 49 procent män.

När det gäller utbildningsnivå visar samma studie att dessa ledare skiljer sig markant från befolkningen i allmänhet. Mer än 80 procent av

ledarna för organisationer som på olika sätt arbetar med frågor som rör välfärd och integration hade eftergymnasial utbildning, vilket kan jämföras med de 37 procent som gällde för befolkningen i allmänhet vid samma tidpunkt. Eftergymnasial utbildning tycks därmed inte bara vara en faktor som ökar benägenheten att arbeta ideellt, utan det är även en viktig faktor för att nå civilsamhällets ledarskikt. Scaramuzzino konstaterar att:

”(H)ögre utbildning i hög grad framstår som ett krav för att kunna leda en organisation inom det civila samhället på nationell eller regional nivå”.²⁴

Utifrån de faktorer som ökar sannolikheten att arbeta ideellt konstaterar forskarna bakom ESH:s befolkningsstudie att de som arbetar ideellt har större tillgång till resurser och att de oftare är väletablerade i samhället jämfört med personer som inte arbetar ideellt.²⁵ Studien visar även att olika former av medborgerligt engagemang förstärker varandra. Det finns exempelvis ett starkt samband mellan att arbeta ideellt och att göra informella insatser, det vill säga hjälpinsatser utanför det egna hemmet för släktingar, grannar eller andra. Forskarna talar i det här sammanhanget om det kumulativa medborgarskapet²⁶, det vill säga att om en person är engagerad genom en form av medborgerligt engagemang ökar sannolikheten för att samma person ska vara engagerad även genom andra former av medborgerligt engagemang.

¹⁸ von Essen, ”Ideellt arbete i det svenska samhället”.

¹⁹ von Essen, ”Ideellt arbete i det svenska samhället”; von Essen, Jegermalm och Svedberg, *Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992-2014*; Johansson och Lagerlöf Nilsson, ”Organisationseliten”.

²⁰ Svedberg ”Vilka är medborgarna som inte gör ideella insatser?”, s. 97.

²¹ Svedberg, ”Vilka är medborgarna som inte gör ideella insatser?”, författaren talar om att den här situationen inte förändrats under perioden trots, bland annat, politiska ambitioner, insatser från den ideella sektorn, generationsskiften och delvis förändrade metodologiska ansatser från forskarnas sida.

²² Se hänvisning i Svedberg, ”Vilka är medborgarna som inte gör ideella insatser?”, s. 97.

²³ Scaramuzzino, ”Ledaren i det svenska civila samhället - En enkätstudie”, urvalet av ledare i studien utgick från civilsamhällesorganisationer som deltagit vid nationella konferenser om välfärd, migration och integration.

²⁴ Ibid., s. 23.

²⁵ von Essen, ”Ideellt arbete i det svenska samhället”.

²⁶ Se exempelvis Jeppsson Grassman och Svedberg, ”Civic participation in a Scandinavian welfare state: patterns in contemporary Sweden”; von Essen och Svedberg, *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992-2019*.

En av delstudierna kopplade till ESH:s senaste befolkningsundersökning rör de som inte arbetar ideellt.²⁷ Denna grupp analyseras utifrån tre tidsperspektiv, och det vi här intresserar oss för är de som aldrig arbetat ideellt, det vill säga 22 procent av den vuxna befolkningen (24 procent kvinnor och 17 procent män).

Som redan nämnts är det, när engagemang i civilsamhället som helhet studeras, vanligare att kvinnor inte arbetar ideellt, men det blir även tydligt i analysen av den grupp som aldrig gjort ideella insatser att den i högre grad består av första generationens invandrare och ensamstående med eller utan barn.²⁸ I denna grupp finns även en högre andel personer med lägre utbildning än befolkningen i allmänhet. Det är även en grupp som i mindre utsträckning tillhör någon form av nätverk och som har lägre uppskattad hälsa. Den grupp som aldrig gjort ideella insatser skiljer sig även tydligt jämfört med den grupp som gör mer omfattande insatser när det gäller politiska aktiviteter som namninsamling, demonstration eller kontakt med politiker och tjänstemän i syfte att påverka i en samhällsfråga.

Forskaren bakom artikeln menar att vi kan tala om tre grupper av personer som aldrig arbetat ideellt; *personer med litet eget kapital, personer med vissa resurser men låg tillit, och personer upptagna med annat*. Den första gruppen bestående av *personer med litet eget kapital*,²⁹ är en grupp med mycket låg utbildning respektive inkomst. Färre personer förvärvsarbetar i den här gruppen jämfört med befolk-

ningen generellt. Det handlar i högre utsträckning om kvinnor än män och fler än i befolkningen generellt är ensamstående utan barn. Personer inom gruppen har liten tillgång till informella nätverk, men gör däremot informella insatser i något högre utsträckning än befolkningen i allmänhet. Svedberg betonar att det inte rör sig om individer som lever "ett utsatt liv", men att de i stora delar saknar resurser som ofta är tydliga hos personer som arbetar ideellt. Denna grupp motsvarar knappt 10 procent av befolkningen och 40 procent av dem som aldrig arbetat ideellt.³⁰

När det gäller den andra gruppen, det vill säga *personer med vissa resurser men utan tillit*, består den i högre utsträckning av män, ofta med barn, som när det gäller socioekonomiska faktorer liknar befolkningen generellt. När det gäller informella nätverk har även den här gruppen sämre tillgång till sådana, och även den uppskattade hälsan är sämre. Men den punkt där den här gruppen framför allt skiljer sig från befolkningen i allmänhet är just när det gäller tillit till andra människor, tillitsnivån inom gruppen beskrivs vara extremt låg. Denna grupp motsvarar omkring 7 procent av befolkningen och 30 procent av dem som aldrig arbetat ideellt.

Den tredje gruppen, det vill säga den som är *fullt upptagen med annat*, är en grupp som är mer resursstark än de två föregående grupperna, och precis som den första består den i högre utsträckning av kvinnor än män. Jämfört med de två andra grupperna är det fler i den här gruppen som förvärvsarbetar

och inkomstnivån är högre, även om det inte heller här finns höginkomsttagare. Den här gruppen skiljer sig från de andra genom att personer här i mycket högre utsträckning är högskoleutbildade och att de har en självskattad hälsa likt den i befolkningen generellt. Det är även en grupp med stor tillit till andra människor. Precis som den första gruppen är det här en grupp som i högre utsträckning än befolkningen i övrigt gör informella insatser, såsom hjälpinsatser utanför det egna hemmet för släktingar, grannar eller andra. Däremot saknar även den här gruppen, i nästan lika hög grad som de andra, informella nätverk. Denna grupp motsvarar omkring 5 procent av befolkningen och 30 procent av dem som aldrig arbetat ideellt. Utifrån den här senaste gruppen, som består av individer med en rad betingelser eller resurser som ofta kopplas ihop med ideellt arbete, konstaterar Svedberg att även andra faktorer än dessa kan avgöra om en individ kommer att arbeta ideellt eller inte.

Svedberg betonar även att de skillnader som går att se mellan grupper som arbetar ideellt och grupper som aldrig gjort det inte är ”dramatiska”, vilket är ett resultat som han menar skiljer sig från tidigare svensk forskning. Tidigare har personer som inte arbetat ideellt beskrivits som mer marginaliserade, och ensamma, vilket inte stämmer på de tre grupper som här ringats in.³¹ Men, trots detta, menar Svedberg, går det tala om ett antal faktorer som påverkar när det gäller personer som aldrig arbetat ideellt, såsom brist på politiska resurser och informella nätverk. Men ett icke-deltagande när det gäller ideellt arbete går även att förstå utifrån klasstillhörighet, tillit och tid.

²⁷ Svedberg, ”Vilka är medborgarna som inte gör ideella insatser?”.

²⁸ Jämförelsen i studien görs med den grupp som gör mer omfattande ideella insatser.

²⁹ Kapital i det här sammanhanget begränsas inte till ekonomiskt kapital utan kan även handla om andra former av kapital såsom exempelvis socialt kapital.

³⁰ När det gäller den här typen av undersökningar bör läsaren ha i åtanke att bortfallet kan vara högre bland dem som inte gör ideella insatser och därmed inte anser sig beröras av den enkäten handlar om.

³¹ Ett sätt att mäta ensamhet i sådana här sammanhang utgår från kontakter med släktingar.

Sammanfattningsvis konstaterar forskarna utifrån studien som rör de som inte arbetar ideellt att civilsamhällets infrastruktur inte når fram till alla och att det kumulativa medborgarskapet inte fungerar i dessa grupper.

Ett av de perspektiv som ESH:s befolkningsundersökning genom åren inte har kunnat täcka in är medborgerligt engagemang bland människor med utländsk bakgrund, då andelen svarande med utländsk bakgrund i den ordinarie studien varit alltför låg. Forskarna hänvisar i det här sammanhanget till att utrikesfödda och personer med utländsk bakgrund är en grupp som ofta deltar i enkätundersökningar i lägre utsträckning än majoritetsbefolkningen, vilket bland annat förklaras med att det finns en risk för bortfall hos personer med annat modersmål än det som undersökningen genomförs på. Detta gäller inte minst personer med utomeuropeisk bakgrund.

För att täcka in även medborgerligt engagemang bland människor med utländsk bakgrund genomfördes i samband med 2019 års befolkningsundersökning en separat undersökning med fokus på denna grupp.³² Studien genomfördes utifrån ett annat metodologiskt angreppssätt än befolkningsundersökningen, vilket gör att det, som forskarna skriver, är vanskligt att jämföra resultaten.³³ Men trots detta kan de konstatera att denna grupp i något mindre omfattning arbetar ideellt i jämförelse med majoritetsbefolkningen, samtidigt som det i denna grupp görs en större andel informella insatser, såsom hjälpinsatser utanför det egna hemmet för släktingar, grannar eller andra. En annan skillnad som kan ses i jämförelsen mellan denna grupp och majoritetsbefolkningen är även att personer med utländsk bakgrund i högre grad är engagerade inom organisationer som är inriktade på sociala frågor. Det här, tillsammans med att det inom denna grupp görs en större andel informella insatser, gör att forskaren bakom studien resonerar kring möjligheten att civilsamhällets organisationer och det ideella arbetet i högre grad i den här typen av områden kan täcka upp för en bristande social service från samhällets sida.³⁴

När det gäller utrikes föddas engagemang i civilsamhället har det ofta studerats separat, ofta som en egen kategori bland civilsamhällets organisationer.³⁵ Noteras bör även att olika begrepp med skilda innebörder³⁶ används inom olika delar av forskningen, vilket kan göra det svårt att jämföra studier med varandra. Men trots detta kan konstateras

att det finns likheter när det gäller resultat från denna typ av forskning; deltagandenivåerna bland människor med utländsk bakgrund är ofta generellt lägre i jämförelse med majoritetsbefolkningen, vilket exempelvis Gunnar Myrberg³⁷ visar med utgångspunkt i föreningsmedlemskap. På senare år har även Delegationen mot segregation,³⁸ som på uppdrag av regeringen undersökt hur delaktigheten i demokratin ser ut i områden med socioekonomiska utmaningar, visat att personer boende i denna typ av områden både är medlemmar i föreningar och arbetar ideellt i lägre utsträckning än snittet i landet. Myrberg visar även att utrikes föddas deltagandemönster i olika typer av organisationer skiljer sig från inrikes föddas deltagandemönster. Skillnaderna är små när det gäller exempelvis föreningar som organiserar humanitär hjälp, som arbetar med mänskliga rättigheter och religiösa föreningar, medan de är större när det gäller framförallt tre typer av föreningar; idrottsföreningar, fackliga organisationer och konsumentorganisationer.³⁹

Forskning som sätter ljuset på utrikesföddas deltagande i civilsamhället visar även att deltagandemönster inom organisationer kan se annorlunda ut. Medan exempelvis ESH:s befolkningsundersökning har fokus på skillnader mellan könen och kan visa att kvinnor i mindre utsträckning än män har ledande positioner⁴⁰, talas det inom den forskning som har fokus på utrikes födda/personer med utländsk bakgrund om skillnader inom föreningsvärlden som utgår från etnicitet. Bengtsson konstaterar

³² Kassman, "Ideellt arbete och informella insatser bland människor med utländsk bakgrund".

³³ Undersökningen genomfördes på plats vid två köpcentrum i områden där många av de boende har utländsk bakgrund. Svar samlades in via en kortversion av den enkät som används i befolkningsundersökningen. Enkäten var översatt till bland annat engelska och arabiska. Ej slumpvis urval.

³⁴ Ett liknande resonemang förs av Kings, *Till det lokals försvar. Civilsamhället i den urbana periferin*.

³⁵ Kings, *Till det lokals försvar. Civilsamhället i den urbana periferin*.

³⁶ Begrepp som används är framför allt utrikesfödda, personer med utländsk bakgrund, personer med invandrarbakgrund, varav de två senare begreppen kan ha olika innebörd exempelvis beroende på när den aktuella studien är genomförd eftersom begreppets innebörd förändrats över tid.

³⁷ Myrberg, "Föreningsliv och politiskt deltagande".

³⁸ Delmos, *En demokrati för alla. Deltagande i demokratin bland boende i områden med socioekonomiska utmaningar jämfört med andra*.

³⁹ Myrberg, "Föreningsliv och politiskt deltagande".

⁴⁰ von Essen, Jegermalm och Svedberg, *Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992-2014*.

exempelvis i en studie⁴¹ med fokus på fackföreningsrörelsen och Hyresgästföreningen att medlemsnivåerna är desamma i de båda grupperna, men att personer med invandrarbakgrund är underrepresenterade inom ledning och på förtroendeuppdrag. Mulinari och Neergaard⁴², som även de genomfört studier av delar av fackföreningsrörelsen, menar att invandrare är medlemmar i facket, men att de och de frågor som rör rasism och diskriminering marginaliseras inom organisationerna.

I den redan nämnda studien om civilsamhällets ledarskikt, som i urvalet utgår från ledare av organisationer verksamma inom välfärds- och integrationsområdet, framgår att inrikes födda har 84 procent av ledarpositionerna medan utrikes födda har 16 procent – en procentenhet som jämförs med den totala andelen utrikes födda i befolkningen, det vill säga 19 procent.⁴³ De typer av organisationer som Myrberg (föreningar som organiserar humanitär hjälp eller arbetar med mänskliga rättigheter) och Kassman (organisationer som är inriktade på sociala frågor) refererar till kan antas ligga nära det urval som Scaramuzzinos studie utgår ifrån, det vill säga organisationer verksamma inom frågor som rör välfärd och integration. Det skulle kunna tyda på att ett högre deltagande bland utrikesfödda inom ett specifikt fält även kan avspeglas i samma fälts ledarskikt. Om ett sådant samband skulle finnas inom andra fält inom civilsamhället är oklart. Oavsett detta tycks ledningen inom den del av civilsamhället som rör välfärd och integration spegla befolkningen relativt väl, inte bara när det gäller kön, utan även när det gäller födelseland.⁴⁴

Studier med fokus på skillnader vad gäller deltagande mellan personer med utländsk och svensk bakgrund har även genomförts inom idrotten. I studien *Idrott och integration – en statistisk undersökning 2010*⁴⁵ undersöks exempelvis ungdomars engagemang i idrottssammanhang. När det gäller ledarskap i idrottsförening visar studien att det nästan är lika vanligt förekommande bland unga

med utländsk bakgrund som bland ungdomar med svensk bakgrund, och att tjejer är ledare i högre utsträckning än killar. Där det skiljer sig mellan grupperna är när det gäller ledar-/tränarutbildning.

Då grupperna jämförs utifrån bakgrund framgår att det är vanligare att ungdomar med svensk bakgrund har gått en sådan utbildning medan unga med utländsk bakgrund mer sällan blir tillfrågade om de vill utbilda sig till tränare eller ledare. Det framgår även att de ungdomar som är mest intresserade av att gå en sådan utbildning är de med utländsk bakgrund, tjejer mer än killar. När killar och tjejer med utländsk bakgrund jämförs sinsemellan blir det även tydligt att tjejer i högre utsträckning har ledaruppdrag, men att de mer sällan har gått en ledar- eller tränarutbildning. När frågan om ledarskap i enkäten togs vidare till att gälla intresse av att delta i styrelse, projektgrupp eller liknande, fanns det även här störst intresse bland tjejer med utländsk bakgrund.

Den här studien exemplifierar hur forskning kan visa på samband mellan, i det här fallet, bakgrund och de möjligheter som erbjuds medlemmar och aktiva inom civilsamhället. Möjligheter som kan ses som betydelsefulla ur ett representationsperspektiv. Skandinaviska civilsamhällesforskare talar om att medborgerligt engagemang formas av historiska och institutionella faktorer, det vill säga att varje lands civilsamhälle formas på ett specifikt sätt.⁴⁶ Men samma forskare talar även om att ett civilsamhälles sammansättning formas genom utbud och efterfrågan. Utbud handlar i det här sammanhanget om individuella faktorer hos de som arbetar ideellt (det vill säga att vissa betingelser eller resurser hos en individ ökar benägenheten att engagera sig, se ovan), medan efterfrågan handlar om vad (exempelvis vilken typ av kompetens) som anses behövas i ett visst organisationssammanhang. Studien om ungdomar och ledarskap inom idrotten visar i vilken mån olika grupper är engagerade, men även hur olika grupper ges olika möjligheter inom ett och

samma civilsamhällessammanhang, här exemplifierat genom erbjudande om ledarutbildning. När vi talar om att resurser genom civilsamhällessammanhang kan förmeras, är just ledarskapsutbildning ett av de tydligaste och mest konkreta exemplen på hur detta kan ske. Att inte erbjuda ledarskapsutbildning till grupper av aktiva, även om det är omedvetet, blir därmed ett sätt att indirekt motverka representation av dessa grupper högre upp i organisationen.

Studien visar därmed även hur efterfrågan från en organisations sida i praktiken kan vara selektiv. Men om vi tar ett steg tillbaka och reflekterar över resultatet, kan studien även exemplifiera en organisations ambition och vilja att fånga upp de mekanismer som kan bidra till en fortsatt skev representation. Forskningen, genom den genomförda studien, blir här ett sätt att belysa ett område som organisationen väljer att arbeta med för att förbättra, i det här fallet, framtidens ledarförsörjning och representationen inom föreningarna. Vilket ur ett individperspektiv ger möjlighet till resursförmering även för grupper som tidigare inte erbjudits samma möjligheter i organisationssammanhanget.

Folkbildning och deltagande

Utgångspunkten för den här artikeln är att civilsamhället kan ses som en form av social och demokratisk infrastruktur, en struktur som kan möjliggöra för människor att inte bara träffas utan även att påverka sitt eget liv och det omgivande samhället.

I det här avsnittet är ambitionen att titta närmare på deltagande inom det fält inom civilsamhället som folkbildningen utgör.⁴⁷ Även här intresserar vi oss för vilka grupper i samhället som har tillgång till och använder dessa rum och vilka grupper som inte gör det i lika stor utsträckning.

Folkbildningen har i åtminstone två sammanhang på senare år refererats till som en struktur eller infrastruktur. I regeringens *Strategi för en stark demokrati*⁴⁸ beskrivs folkbildningen som en struktur som stärker medborgare. Folkbildningens aktörer kan bidra till en stark demokrati genom att stärka människor i ett fritt och kritiskt tänkande och genom att erbjuda utbildning och bildning på demokratisk grund.

⁴¹ Bengtsson, "Politisk integration via det allmänna föreningslivet – en kunskapsöversikt".

⁴² Mulinari och Neergaard, *Den nya svenska arbetarklassen. Rasifierade arbetares kamp inom facket*.

⁴³ Scaramuzzino hänvisar till jämförbar data från SCB.

⁴⁴ Scaramuzzino, "Ledaren i det svenska civila samhället - En enkätstudie".

⁴⁵ Riksidrottsförbundet, *Idrott och integration – en statistisk undersökning 2010*.

⁴⁶ Henriksen, Strømsnes och Svedberg, *Civic engagement in Scandinavia. Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden*.

⁴⁷ I flera av studierna som refereras till i föregående avsnitt ingår även deltagare i folkbildningen i underlag och urval.

⁴⁸ Regeringen, *Strategi för en stark demokrati – främja, förankra, försvara*.

Men folkbildningen har även beskrivits som en infrastruktur för engagemang.⁴⁹ Forskarna bakom studien *Mer engagemang? – Folkbildningen i det svenska civilsamhället* konstaterar att deltagande i studiecirkelverksamhet kan bidra till att skapa en stabil infrastruktur för engagemang samtidigt som samma aktiviteter även indirekt kan bidra till den stabila nivån av ideellt arbete i landet:

*”Med tanke på folkbildningens långa historia, att den varit så välorganiserad och att den omfattat en så stor del av den svenska befolkningen finns det därför skäl att anta att folkbildningen är ännu en viktig del av den breda tradition som stabiliserar det medborgerliga engagemanget i det svenska samhället.”*⁵⁰

I studien som genomförts på uppdrag av Folkbildningsrådet, framgår att 14 procent av befolkningen är cirkelaktiva, det vill säga är personer som uppger sig ha deltagit i en studiecirkel under det senaste året.⁵¹ Forskarna undersöker även här gruppen cirkelaktiva utifrån köns- och åldersmönster, och kan visa att omvända förhållanden råder jämfört med den grupp av befolkningen som arbetar ideellt generellt (se föregående avsnitt). Bland de cirkelaktiva är det kvinnor och äldre som är något överrepresenterade.

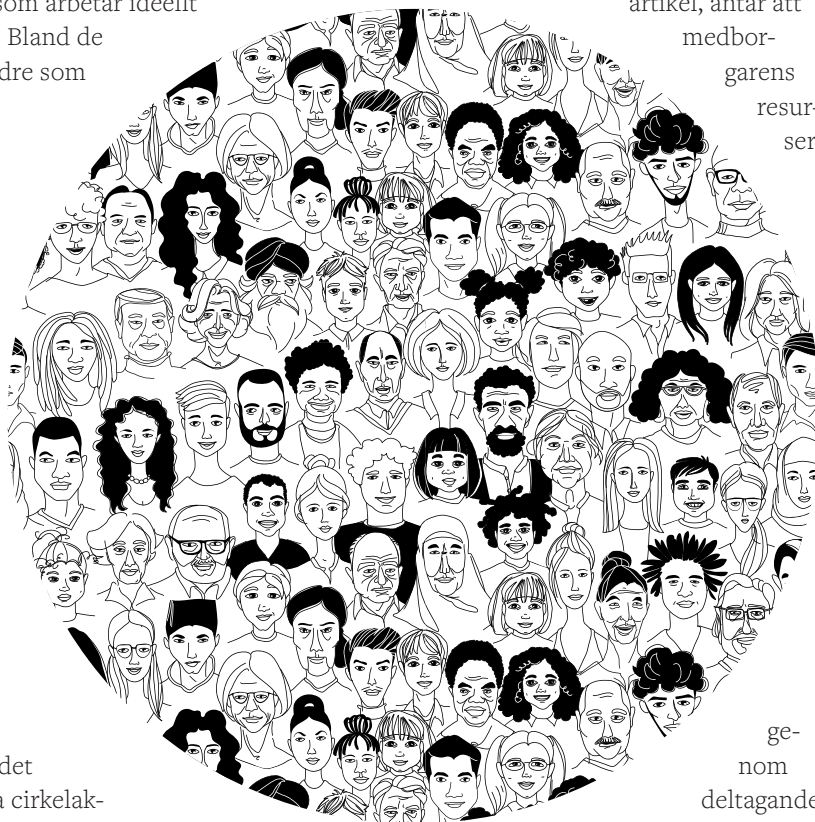
När det gäller socioekonomiska resurser konstaterar författarna att även i folkbildningssammanhang är benägenheten att arbeta ideellt högre i grupper med högre inkomst och med eftergymnasial utbildning. Medan det finns ett starkt samband mellan att ha föreningsaktiva föräldrar och att arbeta ideellt, är detta samband svagt när det gäller de cirkelaktiva. Det här indikerar att cirkeldeltagande i lägre grad än ideellt arbete förs över från generation till generation.

Det framgår även i rapporten att det finns ett samband mellan att vara cirkelaktiv och att arbeta ideellt, nästan 77 procent av de cirkelaktiva arbetar ideellt, jämfört med drygt hälften i befolkningen i sin helhet. Detta samband är starkare för män än för kvinnor. De cirkelaktiva som även arbetar ideellt, menar forskarna, kan sägas tillhöra civilsamhällets kärngrupp, det vill

säga en grupp som har flera ideella åtaganden och arbetar ideellt ett antal timmar varje månad. De cirkelaktiva är även i högre grad förtroendevalda. När det gäller typ av organisation som de cirkelaktiva även arbetar ideellt i, handlar det ofta om organisationer som har politiska eller sociala syften eller utgår från religiösa ideologier eller övertygelser. Detta sammantaget gör att forskarna menar att resultatet pekar på att de cirkelaktiva som även arbetar ideellt är en grupp som: *”ofta finns i organisationer som ägnar sig åt samhällspåverkan och som har möjlighet att påverka beslut i de organisationer de är aktiva i”*.⁵² Studien visar alltså att en stor andel av de cirkelaktiva även arbetar ideellt, men att även andra grupper än de som redan arbetar ideellt deltar i folkbildningsverksamhet. Här blir det tydligt att folkbildningen kommer i kontakt även med personer som inte redan är etablerade i civilsamhället som ideellt arbetande.

Om vi vet att resursstarka grupper är mer benägna att arbeta ideellt och att vara cirkelaktiva, och om vi, liksom Michael Walzer som hänvisas till

inledningsvis i denna artikel, antar att medborgarens resurser

genom deltagande i civilsamhället stärks, blir det

intressant att se vilka grupper i samhället som inte är delaktiga i folkbildningsverksamhet. För att få en klarare bild över vilka som i mindre utsträckning än andra deltar i folkbildningsverksamhet genom-

förde Folkbildningsrådet 2017 studien *Folk utanför folkbildningen – en studie om dem som inte deltar i studieförbundens verksamheter*.⁵³ Även här framgår att det ofta är resursstarka grupper sett utifrån utbildning, inkomst och föreningsvana, som i högre grad än andra deltar i studieförbundens verksamhet.

Den faktor som tydligast slår igenom i studien är just föreningsaktivitet, vilket innebär att icke-föreningsaktiva är en grupp som i mindre utsträckning deltar i studieförbundens verksamhet. Men också lägre inkomst och kortare utbildning är faktorer som påverkar deltagande negativt, inte minst bland ålderspensionärer och medelålders män. Detta är ett mönster som blir än tydligare bland ålderspensionärer i storstäder, större städer och förorter. Även män boende i storstadsförorter, är en grupp som i lägre utsträckning deltar i studieförbundens verksamhet. Även när det gäller kvinnors deltagande påverkar olika faktorer olika grupper olika mycket. Det framgår att speciellt två grupper av kvinnor deltar i lägre utsträckning i studieförbundens verksamhet och det är ensamstående kvinnor med barn och kvinnor över 65 år med kort formell utbildning och låg inkomst. Men även gifta kvinnor med barn är mindre benägna att delta i studieförbundsverksamhet. Den påverkan som familjesituationen tycks ha när det gäller kvinnor är inte tydlig på samma sätt hos män, icke-deltagandet bland män är ungefär lika stort oavsett familjesituation.

Inom den här undersökningen har även grupperna inrikes födda och utrikes födda kunnat jämföras och i det här sammanhanget finns skillnader vad gäller deltagande mellan män och kvinnor. När det gäller män påverkar inte födelseland deltagande och icke-deltagande. När det gäller kvinnor påverkar däremot såväl födelseland som ålder. Utrikes födda kvinnor 30 år och äldre är i mindre grad benägna att delta i studieförbundens verksamhet än inrikes födda, medan förhållandet är det omvända för gruppen kvinnor 16-29 år. I den här åldersgruppen är det i stället de inrikes födda kvinnorna som i högre grad är icke-deltagare. Sammantaget ger de här båda studierna en bild av folkbildningen som en stabil infrastruktur för engagemang för en stor del av befolkningen, men inte för alla.

⁴⁹ Svedberg och von Essen, *Mer engagemang? – Folkbildningen i det svenska civilsamhället*. Studien genomfördes utifrån data från Ersta Sköndal Bräcke högskolas nationella befolkningundersökning om medborgerligt engagemang 2015.

⁵⁰ Ibid., s. 57.

⁵¹ Denna siffra är betydligt högre än den som redovisas av Folkbildningsrådet (vilket är 8 procent), vilket kan förklaras av faktorer såsom tidsperiod för undersökningens genomförande, ofullständiga personnummer samt att studiecirklar arrangeras även utanför Folkbildningsrådets administrativa upptagningsområde.

⁵² Svedberg och von Essen, *Mer engagemang? – Folkbildningen i det svenska civilsamhället*.

⁵³ Studien är en registerstudie som utgår från SCB:s Undersökningar av levnadsförhållanden (ULF/SILC) 2012-2014 samt deltagarregister över studiecirklar och annan folkbildning samma år. Av de 19 533 personer som 2012-2014 deltog i ULF/SILC hade 2471 personer (12,5 procent) deltagit i studieförbundens verksamhet (studiecirkel eller annan folkbildning). Resterande deltagare i ULF/SILC, 17 062 personer (87,5 procent) räknas som icke-deltagare, det vill säga den grupp som Folkbildningsrådet i den aktuella studien riktar intresset emot.

Reflektioner

Inledningsvis i den här artikeln görs koppling till teoretiker som ser civilsamhället som en arena för medborgarskapets praktik. Michael Waltzer betonar vikten av civilsamhället för att medborgare ska kunna påverka frågor som rör det samhälle de lever i, medan Margret Somers menar att civilsamhälle och social inkludering är förutsättningar för ett demokratiskt och socialt inkluderande medborgarskap. Utifrån de här perspektiven blir det relevant att undersöka vilka grupper i samhället som befolkar civilsamhällets rum och vilka grupper som inte gör det i lika stor utsträckning. Inte minst blir detta intressant utifrån det perspektiv som Walzer tillför, det vill säga att medborgarens resurser både kan stärkas och förmeras genom deltagande i civilsamhället.

Den forskning som är utgångspunkt i den här artikeln utgår framför allt från andra perspektiv än huruvida människor faktiskt stärks genom deltagande i civilsamhället. För att få svar på denna fråga krävs mer än statistiska analyser. Det som däremot framgår i de studier som refereras till här är att socioekonomiska faktorer ofta påverkar deltagande i civilsamhället. Mer resursstarka personer, exempelvis genom högre utbildningsnivå, tillgång till informella nätverk och föräldrar med föreningsvana, är mer benägna att arbeta ideellt och att vara medlemmar i föreningar. Liknande mönster ser vi bland de deltagande i studieförbundens verksamhet. Studier av de som inte är engagerade visar dock att även andra faktorer än socioekonomiska påverkar deltagande, vilket även kan handla om faktorer som kan vara svåra att fånga upp genom statistiska undersökningar.

Om vi tar fasta på Waltzers utgångspunkt, det vill säga att ett deltagande i civilsamhället innebär att medborgarens resurser stärks, betyder det att civilsamhällesengagemang kan innebära att redan resursstarka personer stärks ytterligare genom civilsamhällesdeltagande. Detta är på intet sätt ett nytt resonemang. Forskning har visat att detta är en risk inte minst kopplat till inflytande i politiska processer. Inom civilsamhällesforskningen har det talats om civilsamhällets janusansikte⁵⁴, det vill säga att det finns en risk att det ideella arbetet kan utgöra en möjliggörande struktur för vissa grupper i samhället samtidigt som det kan utgöra en hindrande struktur för andra. Utifrån ett kritiskt perspektiv skulle man kunna se det som att resursstarka grupper på så vis trycker undan mindre resursstarka

grupper och därmed indirekt kan hindra ett brett deltagande i civilsamhället.

Översatt till folkbildning och studieförbundsverksamhet kan konstateras att det ofta är resursstarka grupper sett utifrån utbildning, inkomst och föreningsvana, som i högre grad än andra deltar i verksamhet. Detta kan ge skäl att fundera kring folkbildningen och mindre resursstarka grupper i samhället. Kan det vara så att även folkbildningen och studieförbundens verksamhet kan utgöra en möjliggörande struktur för vissa grupper i samhället, samtidigt som det i praktiken kan utgöra en hindrande struktur för andra? Finns det en risk att verksamhet som där bedrivs i själva verket förstärker en sådan situation eller kan studieförbunden istället fungera som en möjlighetsstruktur även för andra än redan resursstarka grupper i samhället? Att det senare kan vara fallet visas inte minst i en studie om folkbildning i marginaliserade stadsdelar från 2019.⁵⁵ Men i samma studie framgår även att för att detta ska vara möjligt krävs ett medvetet arbetssätt från studieförbundens sida, där lyhördhet och lokal förankring tillåts stå i fokus.

Therese Ydremark

⁵⁴ von Essen och Wallman Lundåsen, "Medborgerligt engagemang – klassresa eller klassklyfta?"

⁵⁵ Tahvilzadeh, Mellander och Kellecioglu, *Folkbildning i marginaliserade stadsdelar. Förankrad, invävd och trevande*.

DISKUSSIONSFRÅGOR

01.

Vilka syften fyller föreningsaktiviteter eller folkbildning som inte direkt arbetar med samhällspåverkande insatser? Leder ett engagemang i en förening eller organisation automatiskt till en högre grad av påverkan eller inflytande i samhället? Varför och på vilket sätt?

02.

Människor från resursstarka grupper, exempelvis genom högre utbildning, högre inkomst och föreningsvana, är oftare engagerade i civilsamhället än andra. Hur påverkar det ett samhälle?

03.

Vad krävs för att nykterhetsrörelsen ska fungera som en möjlighetsstruktur även för andra än redan resursstarka grupper i samhället?

Referenser

Amnå, Erik, *Jourhavande medborgare*, Studentlitteratur, 2008.

Bengtsson, Bo, "Politisk integration via det allmänna föreningslivet – en kunskapsöversikt", i *Föreningsliv, makt och integration*, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens forskningsprogram Ds 2004:49, redigerad av Bo Bengtsson, Stockholm: Fritzes, 2004.

Bioje, Edvin och Mattias Ottervik, "Svenskarna och civilsamhället", i *Mittfåra och marginal SOM-undersökningen 2013*, redigerad av Annika Bergström och Henrik Oscarsson, SOM-rapport nr 61, SOM-institutet, 2014.

Delmos, *En demokrati för alla. Deltagande i demokratin bland boende i områden med socioekonomiska utmaningar jämfört med andra.*, 2020, <https://www.delmos.se/kunskap/rapporter/>, hämtad 2 maj 2021.

von Essen, Johan, "Ideellt arbete i det svenska samhället", i *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992-2019*, redigerad av Johan von Essen och Lars Svedberg, Ersta Sköndal Bräcke Högskola arbetsrapportserie, 2020.

von Essen, Johan och Lars Svedberg (red.) *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992-2019*, Ersta Sköndal Bräcke Högskola arbetsrapportserie, 2020.

von Essen, Johan, Magnus Jegermalm och Lars Svedberg (red.) *Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992-2014*, Ersta Sköndal Högskola Arbetsrapportserie, 2015.

von Essen, Johan och Susanne Wallman Lundåsen, "Medborgerligt engagemang – klassresa eller klassklyfta?", i *Delaktighet och jämlikt inflytande*, Bilaga till betänkande av 2014 års Demokratiutredning, SOU 2015:96, Stockholm, 2015.

Folkbildningsrådet, *Folk utanför folkbildningen. En studie om de som inte deltar i studieförbundens verksamhet*, Stockholm: Folkbildningsrådet, 2017, <https://www.folkbildningsradet.se/om-folkbildningsradet/publikationer-och-remissvar/rapporter/rapporter-2017/folk-utan-for-folkbildningen/>, hämtad 2 februari 2021.

Henriksen, Lars Skov, Kristin Strømsnes och Lars Svedberg (red.). *Civic engagement in Scandinavia. Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden*, Cham: Springer, 2019.

Jeppsson Grassman, Eva och Lars Svedberg, "Civic participation in a Scandinavian welfare state: patterns in contemporary Sweden", i *State and civil society in Northern Europe. The Swedish Model reconsidered*, redigerad av Lars Trägårdh, New York: Berghahn Books, 2007.

Jonsson, Pernilla och Ulrika Lagerlöf Nilsson, "Organisationseliten", i *Maktens kön: kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*, redigerad av Anita Göransson, Nora: Nya Doxa, 2007.

Kassman, Anders, "Ideellt arbete och informella insatser bland människor med utländsk bakgrund", i *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992-2019*, redigerad av Johan von Essen och Lars Svedberg, Ersta Sköndal Bräcke Högskola arbetsrapportserie, 2020.

Kings, Lisa, *Till det lokalas försvar. Civilsamhället i den urbana periferin*, Lund: Arkiv, 2011.

Kjellberg, Anders, *Den svenska modellen 2020: pandemi och nytt huvudavtal*, Stockholm: Arena Idé, 2021, [https://portal.research.lu.se/portal/en/publications/den-svenska-modellen-2020-pandemi-och-nytt-huvudavtal\(bf71341d-dc03-4983-9287-4093d2a47e4c\).html](https://portal.research.lu.se/portal/en/publications/den-svenska-modellen-2020-pandemi-och-nytt-huvudavtal(bf71341d-dc03-4983-9287-4093d2a47e4c).html), hämtad 31 maj 2021.

Marshall, Thomas Humphrey och Tom Bottomore, *Citizenship and social class*, London: Pluto Press, 1992 [1950].

Mulinari, Diana och Anders Neergaard, *Den nya svenska arbetarklassen. Rasifierade arbetares kamp inom facket*, Umeå: Borea Bokförlag, 2004.

Myrberg, Gunnar, "Föreningsliv och politiskt deltagande", i *Föreningsliv, makt och integration*, Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens forskningsprogram Ds 2004:49, redigerad av Bo Bengtsson, Stockholm: Fritzes, 2004.

Regeringen, *Strategi för en stark demokrati – främja, förankra, försvara*, Artikel nr: Ku18:02, 2018, <https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2018/06/strategi-for-en-stark-demokrati--framja-forankra-forsvara/>, hämtad 20 januari 2021.

Riksidrottsförbundet, *Idrott och integration – en statistisk undersökning 2010, 2010*, www.rf.se/Statistikochforskning/Forskning/Forskningsrapporter/, hämtad 31 maj 2020.

Robertsson, Karin, *Mellan civilsamhälle och folkrörelse Ett aktörsperspektiv på rekrytering och organisering av medborgerligt engagemang*, Diss., Ersta Sköndal Bräcke högskola, 2021.

Scaramuzzino, Roberto, "Ledaren i det svenska civila samhället - En enkätstudie", *Research Reports in Social Work*, vol. 2020, nr. 4, Socialhögskolan, Lunds universitet, 2020.

Somers, Margret, *Genealogies of citizenship: Markets, statelessness, and the right to have rights*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Sommarström, Carina, Therese Ydemark och Per Leimar, *Kunskap, bildning och insikt*, Stockholm: Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet, 2019, 2019-kunskap-v4-1.pdf (nbv.se), hämtad 25 februari 2021.

Svedberg, Lars och Johan von Essen, *Mer engagemang? Folkbildningen i det svenska civilsamhället*, Folkbildningsrådet, 2015, <https://www.folkbildningsradet.se/om-folkbildningsradet/publikationer-och-remissvar/rapporter/rapporter-2015/folkbildningen-i-det-svenska-civilsamhallet/>, hämtad 25 februari 2021.

Svedberg, Lars, "Vilka är medborgarna som inte gör ideella insatser?", i *Medborgerligt engagemang i Sverige 1992-2019*, redigerad av Johan von Essen och Lars Svedberg, Ersta Sköndal Bräcke Högskola arbetsrapportserie, 2020.

Tahvilzadeh, Nazem, Charlotta Mellander och Ilhan Kellecioglu, *Folkbildning i marginaliserade stadsdelar. Förankrad, invävd och trevande*, Stockholm: Folkbildningsrådet, 2019, <https://www.folkbildningsradet.se/om-folkbildningsradet/publikationer-och-remissvar/rapporter/2019/folkbildning-i-marginaliserade-stadsdelar/>, hämtad 25 februari 2021.

Trägårdh, Lars och Lars Svedberg, "The Iron Law of Rights: Citizenship and Individual Empowerment in Modern Sweden", i *Social Policy and Citizenship: The Changing Landscape*, redigerad av Adelbert Evers och Anne-Marie Guillemard, Oxford: Oxford University Press, 2012.

Walzer, Michael, "The civil society argument", i *Theorizing citizenship*, redigerad av Ronald Beiner, Albany: State University of New York Press, 1995.

Walzer, Michael, "Equality and civil society", i *Alternative conceptions of civil society*, redigerad av Simone Chambers och Will Kymlicka, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002.

LOBBYARBETETS konst

Att påverka politiken och samhället är något bra som många gör eller borde göra. Men vilka syften finns för att påverka? Vad är det som gör att politiska beslut fattas eller inte fattas och i vems intresse?

Heather Cox Richardson, amerikansk professor i historia, skrev i sitt nyhetsbrev den 8 maj 2021 om en av sina minst åtta mammor:

*"Fru A. skrattade åt mig när jag förälskade mig i historia och försökte förklara för henne att människor förändrade världen på grund av vad de trodde. 'Följ pengarna, Heather,' sa kvinnan vars inkomster berodde på hennes kunskap om aktiemarknaden. 'Bry dig inte om vad de säger, se vem det är som får pengarna.'"*¹

Rådet Heather Cox Richardson fick är värt att tillämpa inte bara på studier av historien utan också på frågan om hur politik utformas och påverkas, inte minst när det gäller alkoholpolitik. I Sverige har den alkoholpolitiska frågan som diskuteras mest i debatten och i de politiska partierna handlat om så kallad gårdsförsäljning av alkohol, en fråga som handlar om näringspolitik, vem som ska kunna tjäna pengar på detaljhandel med alkohol och vilka effekter det skulle ha. Den här artikeln försöker beskriva en del av vad vi vet om hur de ekonomiska intressena, de som får pengarna, arbetar för att påverka politiska beslut. Artikeln är också ett försök att konkretisera och exemplifiera artiklarna i de tidigare NBV-skrifterna *Gå före eller...*² och *Kunskap, bildning, insikt*.³

En bakgrund till att frågan om gårdsförsäljning seglat upp så starkt i Sverige är att vi idag har starka ekonomiska aktörer inom alkoholhandeln, vilket vi inte hade för cirka 25 år sedan. År 1995 etablerades för första gången på nästan 100 år privata importörer och partihandlare av alkohol i Sverige. Från 1900-talets början gällde principen om att

privat vinstintresse och konkurrens skulle hållas borta från all handel med alkohol i Sverige, utom för servering på restaurang, alltså från detaljhandel, partihandel och import. Skälet var en insikt som växte fram i Sverige från 1800-talets mitt "att det är lättheten att tjäna pengar på alkoholen snarare än alkoholbegäret som är huvudsvarigheten för en meto-disk kamp mot missbruket av rusdrycker".⁴ Efter 1995 fanns principen om avsaknad av vinstintresse bara kvar för detaljhandel med alkoholdrycker genom Systembolagets monopol.

Införandet av vinstintresset i handeln med alkoholdrycker förändrade förhållandena för alkoholfrågan i Sverige. De stora multinationella alkoholföretagen etablerades i Sverige, föreställningen om att alkoholskatterna inte skulle höjas utan sänkas fick fäste, reklam för alkohol började spridas på internet, sociala medier och i mobiltelefoner – och företag började annonsera om alkohol i tidningar. Det sistnämnda var inte tillåtet i lagen men den svenska Marknadsdomstolen menade i en dom att den svenska lagen stred mot EU-rätten och annonser för vin och öl blev tillåtna i svenska tidningar.

Lobbying och demokrati

Påverkan på samhället och politiken handlar om makt. Vem som har makt. Hur den utövas. Vad den leder till. Det handlar om hur styrningen av samhället går till. Vilka intressen ska styra? Eller tydligare: vems intressen ska främjas? Det handlar om demokrati och vad som är, eller uppfattas som, det gemensamma bästa.

Men att påverka politiken och samhället är något bra, något som vi alla gör eller kanske borde göra.

Det är viktigt att så många som möjligt deltar i hur besluten fattas, att olika åsikter hörs och olika erfarenheter tas till vara. Då är det väl viktigt att de företag som säljer alkohol är med och påverkar politiken? Kan man se det som att det de gör är bra, att de politiska besluten blir bättre och mer välinformerade? Konsultföretag inom lobbybranschen brukar beskriva och motivera sin verksamhet som en viktig del i en fungerande demokrati. Men skillnaderna i ekonomiska resurser gör påverkan ojämlig. Den grundläggande tanken med demokrati och rösträtt är människors lika värde, att varje person har en röst. Den tanken undermineras om skillnaderna i resurserna som används för att påverka politiken är för stora. Frågan om vems intresse som styr och ska styra politiken är därmed avgörande. De nordiska länderna, Danmark undantaget, hade under 1900-talet alla en stark, restriktiv alkoholpolitik för att begränsa alkoholens skador. Island, Norge, Sverige och Finland hade alla monopol på import, distribution, partihandel och detaljhandel med alkoholdrycker. En intressant fråga är om avsaknaden av vinstintresse i handeln med alkohol, det vill säga att det inte fanns privata alkoholföretag, gav större möjligheter att fatta alkoholpolitiska beslut i hela befolkningens intresse? Gjorde det att demokratin fungerade bättre?

Att studera hur alkoholföretag, och andra företag, påverkar politiken är ett sätt att fundera på demokratins mekanismer. Vad är det som gör att politiska beslut fattas, eller att beslut inte fattas? Hur fattas besluten? Vems intresse främjas? Vem tjänar på det ekonomiskt, det vill säga vem är det som får pengarna? Hur fungerar demokratin? Och hur skulle vi vilja att den fungerade?

Bakgrund till företagens påverkansarbete

Idéer om fri press, öppenhet och offentlighet kring politiska beslut som viktiga för samhällsutvecklingen växte fram bland journalister, samhällsreformatorer och politiker i början av 1900-talet.⁵ Samtidigt växte insikten om att det som publicerades i pressen också skapade en föreställning om verkligheten som inte nödvändigtvis stämde överens med den. I de flesta frågor har vi inte egna direkta erfarenheter av vad som hänt och händer, och man måste förlita sig på beskrivningar från andra. Erfarenheterna av hur propagandan under första världskriget styrde människors uppfattningar gjorde detta extra tydligt. En tidig inflytelserik författare på detta tema var Walter Lippman vars bok "Public opinion" kom ut 1922⁶ och har kallats den grundläggande boken om modern journalism. Lippmann grundade också termen "att frambringa [eller fabricera] samtycke" ("manufacture of consent"). Lippmann menade att detta var en nödvändighet i moderna, demokratiska samhällen, om det gjordes i det allmännas intresse, eftersom beslut i ett modernt samhälle inte kan tas utifrån intuition, samvete eller tillfälliga opinioner. Under den här perioden började det dyka upp en ny sorts företag, företag som erbjöd tjänster för att påverka människors uppfattningar. Det handlade både om reklam och marknadsföring för varor och tjänster, men också om att påverka politiska beslut.

¹ Heather Cox Richardson, 'Letters from an American, May 8, 2021', 2021 <<https://heathercoxrichardson.substack.com/p/may-8-2021>> [accessed 1 June 2021].

² NBV, Gå Före Eller... (Stockholm, 2015) <<https://www.nbv.se/globalassets/dokument/huvudmannaarbete/rapport-ga-fore-eller>>.

³ NBV, Kunskap, Bildning Och Insikt (Stockholm, 2017) <<https://www.nbv.se/globalassets/dokument/huvudmannaarbete/kunskap-bildning-insikt-2017>>.

⁴ Svante Nycander, Svenskarna och spriten: alkoholpolitik 1855-1995, 2., rev. och utök. uppl. (Stockholm, 1996), s 15.

⁵ Adam D. Sheingate, Building a Business of Politics: The Rise of Political Consulting and the Transformation of American Democracy, Studies in Postwar American Political Development (New York, United States of America, 2016).

⁶ Walter Lippmann, Public Opinion: How People Decide ; the Role of News, Propaganda and Manufactured Consent in Modern Democracy and Political Elections, 2018.

Om Lippmann skrev teoretiskt om hur föreställningar kunde skapas och vad det ledde till blev det Edward Bernays som omsatte idéerna i praktiken.⁷ Bernays var brorson till Sigmund Freud och menade att han använde sin farbrors insikter i den mänskliga naturen, tillsammans med samhällsvetenskaplig forskning, för att påverka människors uppfattningar och val. Bernays startade en egen konsultverksamhet för marknadsföring och är känd för sitt arbete för tobaksindustrin. Bland annat arrangerades en "frihetsfacklornas marsch" där en grupp kvinnor demonstrerade i New York med tända cigaretter för att visa rökning, som vid den här tiden inte ansågs lämpligt för kvinnor, som en frihetsfråga. I ett uppdrag för ett företag som förpackade kött anlät Bernays ett antal kända läkare som rekommenderade människor att äta bacon till frukost. En förutsättning för reklamkampanjerna var att det inte framgick att de var betalda av företag som tjänade på försäljning av produkterna. Bernays har kallats "spinningens fader" ("the father of spin"). Med att "spinna", eller "snurra", en fråga brukar man mena att presentera den med i stort sett bedrägliga eller manipulativa metoder. Han framhöll betydelsen av känslor för de val människor gör. Men Bernays menade också att politiska beslut kunde säljas till ett samhälle precis på samma sätt som en vara.

Medan Lippmann och Bernays såg påverkan som en viktig och nödvändig del i ett demokratiskt samhälle, har andra varit mer kritiska och pekat på det manipulativa inslaget i att se politiska idéer som lämpliga att sälja med samma metoder som varor säljs kommersiellt. Inte desto mindre växte det fram företag som sålde tjänster för att påverka politiska beslut i länder i Nordamerika och Europa i början av 1900-talet, parallellt med att rösträtten och demokratin utvidgades. Men det dröjde fram till 1960- och 1970-talen innan tillväxten av den här typen av företag verkligen tog fart.⁸ I Sverige har SCB bara statistik om den här typen av konsultföretag sedan cirka 20 år tillbaka, men under den tiden har antalet sådana företag blivit nästan fyra gånger fler och var 2019 över 4 000 stycken. Omsättningen för företagen var nästan 7,5 miljarder kronor 2019.⁹ Av det svarar alkoholindustrin naturligtvis bara för en del.

Lobbyarbetets olika aspekter

Alkoholindustrins och andra företags lobbyarbete kan ses ur flera olika vinklar. Ett sätt att se det är som ett utövande av olika aspekter av makt, "maktens tre ansikten". Ett annat är se på vilka

nätverk och samarbeten som industrin använder sig av i påverkansarbetet. Ett tredje sätt är att se på lobbyarbetets mekanismer, det vill säga vilka typer av aktiviteter som kan användas och används i lobbyarbetet.

Maktens tre ansikten

Makt kan utövas på olika nivåer och olika sätt. I politiska sammanhang kan man tala om "maktens tre ansikten".¹⁰

1. **Den instrumentella nivån:** som står för direkt påverkan på beslutsfattare, till exempel genom personliga kontakter, ekonomiska bidrag eller anställning av tidigare beslutsfattare.
2. **Den strukturella nivån:** som påverkar den politiska agendan, vilka områden som är aktuella för politiska beslut och vilka som inte är det. Ett exempel är alkoholindustrins strävan mot självreglering av marknadsföring för att undvika att frågan om lagar och bindande regler för alkoholreklam kommer upp på den politiska agendan.
3. **Idé-nivån ("diskursiva" nivån):** som påverkar normer och idéer som i sin tur påverkar hur områden för politiska beslut väljs och vilka politiska frågor som ses som relevanta. Till exempel att kalla alkoholregleringar för "förmyndarstat" eller tala om avsaknad av statliga regleringar av företag och marknader som det enda som garanterar frihet för människor.

Industrier kan använda både påtryckande, hotande strategier och blidkande, samarbetande strategier för att utöva makt för att påverka politiken. Påtryckande strategier kan vara att kalla alkoholregleringar för ett uttryck för en förmyndarstat, att lönsamheten försämrats och att personal måste sägas upp, eller att hota att flytta sin verksamhet. Strategier för att blidka och anpassa sig är mer försynta och uppfattas ofta inte som utövande av makt. Ett exempel är alkoholindustrins budskap om partnerskap och samarbete. Det kan bland annat

leda till att personer och organisationer med folkhälsointresse splittras i frågan om de ska samarbeta med industrin eller inte, men det kan också vara ett led i att påverka policyer och lagstiftning.¹¹

Hälsosystemforskarna Jennifer Lacy-Nichols och Robert Martens konstaterar att även om industrierna är mäktiga, är de inte oövervinnliga eller omöjliga att motverka. En möjlig spricka i makten är deras anseende eller legitimitet. Ett gott anseende är nödvändigt för att mottagarna ska lita på budskapet och att det ska upplevas som trovärdigt. Tobaksindustrins förlorade anseende har fungerat som en varningsklocka för industrier med produkter som skadar hälsan, och man har lärt sig av tobaksindustrins erfarenheter. En annan möjlig spricka är allianser med andra industrier. Sådana allianser är kraftfulla verktyg för påverkan men industrierna inom en allians kan ha olika intressen.¹² Alkohol, liksom tobak, är en produkt som skadar hälsan, ökar sjukfrånvaro, minskar produktivitet och minskar den ekonomiska tillväxten.¹³ Alkohol skadar därmed lönsamhet och produktivitet för

andra företag än alkoholföretag och de andra företagen skulle vinna på minskad alkoholkonsumtion och starkare alkoholpolitik.

Företagens nätverk för påverkan

När man tänker på politiskt påverkansarbete tänker man oftast på påverkan av politiska beslutsprocesser i konkreta frågor, på alkoholområdet till exempel frågan om gårdsförsäljning av alkohol eller frågan om alkoholskatt och förhållandet till smuggling. Det som brukar kallas "nedströms" i politiken, eller i termer av maktens tre ansikten ovan, den instrumentella nivån. Men företagens arbete för att påverka politiken "uppströms", på den strukturella nivån eller idé-nivån, har på senare tid fått alltmer uppmärksamhet och blivit mer känt. Det här är områden som inte lika självklart upplevs som politisk påverkan och där företagens intresse av att verka utan att synas har gjort att arbetet varit ganska okänt. Alkoholindustrins roll i detta arbete har sällan uppmärksamats. Ett undantag är ett europeiskt forskningsprojekt, Alice-Rap (Addictions and Lifestyle in Contemporary Europe – Reframing Addictions Project) som 2018 gav ut en bok om beroendeindustriers nätverk för påverkan. Boken pekar på att företagens främsta mål är att gå med så stor vinst som möjligt. Eftersom företagen påverkas av den politiska situationen måste beslutsfattarna i företagen ta med både ekonomiska och politiska faktorer i sina beslut om vad som är bäst för företagen. Dessutom konstaterar författarna att den epok vi lever i nu, den nyliberala, är ett överordnat

⁷ Sheingate, Building a Business of Politics.

⁸ Tamasin Cave and Andy Rowell, A Quiet Word: Lobbying, Crony Capitalism and Broken Politics in Britain (London, UK, 2015).

⁹ SCB, 'Basfakta företag enligt Företagens ekonomi efter näringsgren, konsultbyråer avseende företags PR och kommunikation', Statistiska Centralbyrån <<http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/naringsverksamhet/naringslivets-struktur/foretagens-ekonomi/>> [accessed 1 June 2021].

¹⁰ Jennifer Lacy-Nichols and Robert Marten, 'Power and the Commercial Determinants of Health: Ideas for a Research Agenda', BMJ Global Health, 6/2 (2021), e003850.

¹¹ Lacy-Nichols and Marten, 'Power and the Commercial Determinants of Health', e003850.

¹² Ibid.

¹³ OECD, Preventing Harmful Alcohol Use, OECD Health Policy Studies (2021) <https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/preventing-harmful-alcohol-use_6e4b4ffb-en> [accessed 2 June 2021].

sammanhang för företagens agerande i politiken. Nyliberalism har definierats som en lära där utbyte på en marknad ses som en moralisk riktlinje som ska vägleda allt mänskligt handlande. Läran är ett medel för att främja, man kan kanske säga maskera, särskilda intressen och främjar systematiskt företagets intresse när det gäller specifika politiska beslut.¹⁴

Boken tar bland annat upp ett exempel på hur de här industrierna har agerat ”uppströms”, i det här fallet för att påverka den grundläggande utformningen av EU och EU:s fördrag, vilket också lyckades. Tobaksindustrin i Storbritannien ville förhindra att den så kallade försiktighetsprincipen kunde användas som en grund för EU:s lagstiftning, det vill säga att kräva bevis för att en produkt är säker istället för att kräva bevis på skadlighet. Av ett konsultföretag fick tobaksindustrin rådet att skapa en frontgrupp med andra företag som arbetade med frågan om riskvärdering. Man ville få in skrivningar i EU-fördraget om att det krävs bevis för att en åtgärd påtagligt minskar risken och gör det till rimliga kostnader, för att införa ny lagstiftning. I gruppen deltog representanter från både läkemedels-, olje- och alkoholindustrin, förutom tobaksindustrin själv. Ansträngningarna lyckades och i det så kallade Amsterdamfördraget, som trädde i kraft i slutet av 1990-talet, infördes en skrivning som innebar att företagen på ett tidigt stadium i en lagstiftningsprocess måste konsulteras i syfte att minska ”bördan” av regleringen för ”ekonomisk verksamhet”. Tobaksindustrins roll i processen var inte synlig i och med att man använde frontgrupper och nätverk, där bland annat breda branschorganisationer ingick.¹⁵

Boken av Miller med flera beskriver att företag inom alkoholindustrin inte bara samarbetar med varandra för att påverka politiken och samhällsutvecklingen, utan också med andra industrisektorer som tobaksindustrin med flera som framgått ovan. Men förutom dessa bedrivs påverkansarbetet också med flera andra typer av företag och organisationer, som konsultföretag i lobbybranschen, genom branschorganisationer inklusive överordnade branschorganisationer som handelskammare och generella näringslivsorganisationer, genom tankesmedjor, genom grupper för planering av policy, vetenskap- och forskningsorganisationer och med hjälp av reklamindustrin.

Tankesmedjor fungerar oftast som en länk mellan kunskap och politik. De presenterar kunskap som

överensstämmer med de finansierande företagens mål och strävar efter att omvandla den presenterade kunskapen till politik. På alkoholområdet finns International Alliance for Responsible Drinking (IARD) (”Alliansen för ansvarsfullt drickande”). Inom EU finns flera generella tankesmedjor där både alkohol- och tobaksindustrin finns representerade som The European Policy Center (EPC), The European Center for Public Affairs (ECPA) och Friends of Europe.¹⁶ I Sverige finns till exempel Svenskt Näringslivs tankesmedja Timbro, som driver frågan om att avskaffa alkoholpolitiska regleringar.

Grupper för policyplanering är högnivågrupper av företagsledare, ofta från multinationella företag, som strävar efter att åstadkomma en politisk utveckling som främjar företagets mål. Ett europeiskt exempel är The European Roundtable of Industrialists som har beskrivits som en oerhört mäktig organisation med en nyckelroll för att utforma inriktningen på EU:s politik och direktiv. Organisationens uttalade mål är att stärka europeisk konkurrenskraft, tillväxt och sysselsättning och de arbetar inom många politikområden, som utbildning och marknadstillträde i utvecklingsländer. Både alkohol- och tobaksindustrin finns med som medlemmar.¹⁷

Att reklamföretag arbetar på uppdrag av till exempel alkoholindustrin för att öka kännedomen om och försäljningen av alkoholdrycker är välkänt. Mindre uppmärksammat är att också reklambranschens organisationer arbetar med politisk påverkan för att öka sina möjligheter till försäljning och minska politiska hot som regler som begränsar reklam. Exempel på europeisk nivå är European Association of Communications Agencies (EACA), som bland annat argumenterar för självreglering istället för lagstiftning och att lagstiftning ska vara evidensbaserad. Den svenska reklambranschens organisation Sveriges Kommunikationsbyråer är medlem. Ett annat exempel är den globala organisationen World Federation of Advertisers som har flera stora alkoholföretag som medlemmar. Organisationen argumenterar för självreglering och motsätter sig reglering av alkoholreklam.¹⁸ Svensk medlemsorganisation är Sveriges Annonser, som också har alkoholföretag som medlemmar.

Lobbyarbetets mekanismer

Företagen arbetar med politisk påverkan på många olika sätt. Ibland handlar det om särskilda frågor

och kampanjer i en viss aktuell fråga. Men den största delen av arbetet är långsiktigt, för att öka möjligheterna till att framtida aktiviteter blir framgångsrika. Orsakerna till att företagen ägnar sig åt politisk påverkan kan sägas vara två: att undanröja hot mot företagets mål och främja möjligheterna att uppfylla ansvaret mot ägarna om förbättrad lönsamhet.¹⁹ Exempel på långsiktigt och mer förberedande påverkansarbete som företag och konsultbyråer ägnar sig åt är:

→ Att öka kännedomen om och förtroendet för en organisation: så att beslutsfattare och tjänstemän känner till din organisation och vad den gör.

→ Att bygga och upprätthålla kontakter i "fredstid", när ingen kampanj är på gång: för att etablera goda kontakter innan de behövs. Att kontakta någon för första gången i en kampanj för en viss fråga gör det svårare att lyckas.

→ Att bevaka omvärlden med hjälp av öppna källor och "underrättelseverksamhet" med hjälp av personliga kontakter: för att identifiera hot och möjligheter så tidigt som möjligt.

En kampanj i en viss fråga har ofta tre olika faser: Den första fasen är att arbeta för att frågan blir uppmärksam. Om inte nyckelpersoner bland beslutsfattare och opinionsbildare känner till frågan är det dömt att misslyckas. Den andra fasen handlar om att få acceptans för att de egna argumenten är riktiga och tyngre i jämförelse med andra. Varje argument har minst två sidor och det är viktigt att övertyga nyckelpersoner om att de egna argumenten är mer rätt och motargumenten mindre riktiga. Den tredje fasen innebär handling: Om nyckelpersoner blivit uppmärksammade på frågan och övertygats av argumenten kommer förhoppningsvis några att bli aktiva förespråkare för frågans lösning och övertyga andra så att beslutet blir det som avsetts.²⁰

Verktyg i en kampanj kan vara:

- Opinionsmätningar
- Kampanjer online
- Ta fram budskap
- Kontakter med media
- Använda relationer och kontakter med beslutsfattare och tjänstemän
- Arbeta med koalitioner och samarbeten med andra organisationer

Övergripande sätt hur företag påverkar politiken har beskrivits som²¹:

- 1 Kontrollera området: dominera hur debatten förs så att du bestämmer vilka frågor som ska diskuteras, styr bort diskussionen från de ämnen du inte vill ska diskuteras. Istället för att diskutera ett företags påverkan på miljö, se till att få en debatt med beslutsfattare och media om ekonomisk utveckling. Istället för folkhälsa, styr in frågan på arbetstillfällen i företag som tillverkar alkohol, eller på skattesänkningar som lösning på alkoholsmugglingen. När önskat tema dominerar den offentliga debatten upplevs andra och motstridiga röster som marginella och irrelevanta.
- 2 Manipulera medierna: formulera målet som ett viktigt intresse för landet, till exempel ekonomisk tillväxt och arbetstillfällen, istället för ökad lönsamhet för företaget. Och låt någon annan än företaget själv säga det.

¹⁴ David Miller and others, *Impact of Market Forces on Addictive Substances and Behaviours: The Web of Influence of the Addictive Industries, Governance of Addictive Substances and Behaviours Series, First Edition* (New York, NY, 2018).

¹⁵ Miller and others, *Impact of Market Forces on Addictive Substances and Behaviours*; Katherine E. Smith and others, "Working the System"—British American Tobacco's Influence on the European Union Treaty and Its Implications for Policy: An Analysis of Internal Tobacco Industry Documents', ed. by Elizabeth Smith, *PLoS Medicine*, 7/1 (2010), e1000202.

¹⁶ Miller and others, *Impact of Market Forces on Addictive Substances and Behaviours*.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Lionel Zetter, *Lobbying: The Art of Political Persuasion*, Third Edition (Petersfield, UK, 2014).

²⁰ Zetter, *Lobbying*.

²¹ Cave and Rowell, *A Quiet Word*; Tamasin Cave and Andy Rowell, 'The Truth about Lobbying: 10 Ways Big Business Controls Government', *The Guardian*, 2014 <<https://www.theguardian.com/politics/2014/mar/12/lobbying-10-ways-corporations-influence-government>> [accessed 2 June 2021]; Tamasin Cave, 'How Commercial Lobbying Is Corrupting Our Political Culture', *The Guardian*, 2021 <<http://www.theguardian.com/commentisfree/2021/apr/20/commercial-lobbying-greensill-public-interest>> [accessed 2 June 2021].

- 3 Skapa intryck av en rörelse: se till att till synes oberoende grupper engagerar sig i frågan. Som när tobaksindustrin i Storbritannien finansierar en "rökarens rättigheters-organisation" eller tillsammans med alkohol- och livsmedelsföretag sätter upp en organisation "Action on Consumer Choice", ungefär "Aktionsgrupp för konsumenters rätt att välja".
- 4 Dölj avsändaren: genom att anlita till synes oberoende organisationer och personer att tala för sin sak, exempelvis när tobaksindustrin i Storbritannien anlidade lobbykonsultföretag för att organisera butiksägare att agera mot förslag på neutrala tobakspaket. Även Londons Handelskammare och Småföretagarförbundet, bland andra, engagerades i arbetet.
- 5 Sponsra en tankesmedja: till exempel att ge ut en rapport som får utrymme i media och i kontakter med beslutsfattare, utan att företagen själva framför budskapet.
- 6 Tysta opinionen: bjud in motståndare och lyssna på kritik för att försöka försvaga kritiska gruppers aktiviteter och utan att kritiken leder till något resultat.
- 7 Attackera oppositionen: bevaka kritiska och aktiva grupper, för att förekomma eventuella negativa aktioner, och till exempel framställa meningssmotståndare som extremister.
- 8 Avlägsna hot: sprid tvivel om fakta, och sprid andra uppfattningar om vad som är fakta.
- 9 Kontrollera internet: fyll webben med för företaget positiv information, som bloggar eller pressmeddelande. Se till att negativ information kommer långt ner på Google-sökningar.
- 10 Använd beslutsfattares gamla bekanta: ett av de mest effektiva sätten att påverka är att anställa eller anlita vänner till politiker eller tidigare kollegor.
- 11 Använd svängdörrarna: var redo att erbjuda anställning till politiker efter att deras uppdrag avslutats.

Även om mycket lobbyarbete görs utan att avsändaren syns är det viktigt för företag att beslutsfattare har förtroende för dem och uppfattar dem som trovärdiga. Det är särskilt viktigt för att kunna delta i beslutsprocesser i departement, regeringar och parlament. Om en organisation ses som en oönskad och tvivelaktig aktör är det mycket svårt att få gehör. Därför arbetar företagens lobbyister med att framställa företagen som ansvarsfulla organisatio-

ner som arbetar för att lösa eventuella problem i samhället. Tobaksindustrin misslyckades med det här och alkoholindustrin har lärt sig av tobaksindustrins misstag.²² Idag har alkoholindustrin en status och en respekt som tobaksindustrin inte kommer i närheten av och man kan, som alkoholforskare har gjort, fråga sig varför vi inte ser alkoholindustrins företagsintressen lika tydligt som tobaksindustrins.²³

Alkoholindustrins arbete med "samhällsansvar" (CSR), med att föra fram föreställningen att det bara är högkonsumenter som har problem, och med att påstå att utbildning och information, särskilt om att man ska "dricka ansvarsfull", är de mest lämpliga åtgärderna, bidrar till att skapa en bild av hög status för industrin.

Som framgår ovan använder företagen stora resurser inom en mängd områden för att påverka politiken. Det är inte bara konsultföretag som anlitas för att arbeta med påverkan, företagen har ofta egen personal anställd, man arbetar i samarbeten inom branschorganisationer, finansierar tankesmedjor med mera. Företagen och konsultföretagarna menar att det de gör är viktigt för demokratin, för att politiska beslut ska bli allsidigt genomtänkta. Frågan är om det stämmer.

Per Leimar

²² Cave and Rowell, *A Quiet Word*.

²³ Sally Casswell, 'Vested Interests in Addiction Research and Policy. Why Do We Not See the Corporate Interests of the Alcohol Industry as Clearly as We See Those of the Tobacco Industry?: Alcohol Corporate Interests Compared with Tobacco', *Addiction*, 108/4 (2013), 680–85.

²⁴ Derek Draper, mediatränare och psykolog, i *Zetter, Lobbying*, s 40.

Tips från branschen, lobbyarbetets fem gyllene regler:

1. Kommunera ur åhörarnas perspektiv, inte ditt eget.
2. Sätt känslomässiga budskap i centrum av din kommunikationsstrategi.
3. Använd lätt tillgängliga och lätt förståeliga vardagsidéer, ord och illustrationer för att kommunicera ett enkelt, klart budskap.
4. Var inte rädd för kunskap och evidens.
5. Var säker på ditt budskap och kommunicera den säkerheten.²⁴

Lästips

Gårdsförsäljning – alkoholindustrins trojanska häst. IOGT-NTO, 2020. <https://www.iogt.se/vad-vi-gor/alkoholpolitik/rapporter-remisser/alkoholindustrins-trojanska-hast/>

Alkoholindustrins Sju Budskap. En rapport för alla som vill lära känna alkoholindustrins verkliga avsikter. IOGT-NTO, 2018. <https://eucam.info/wp-content/uploads/2019/09/alkoholindustrins-sju-budskap-av-iogt-nto.pdf>

Alkohol och coronapandemin: om människor, samhälle och politik. Alkoholen och samhället 2021. Andréasson m.fl. Svensk sjuksköterskeförening m.fl., 2021. <https://www.iogt.se/vad-vi-gor/forskning-och-samverkan/forskningsrapporter/alkohol-och-coronapandemin/>

Signalling Virtue, Promoting Harm - Unhealthy commodity industries and COVID-19. NCD Alliance, SPECTRUM Consortium, 2020. <https://ncdalliance.org/resources/signalling-virtue-promoting-harm>

“Fool Me Twice” – An NCD Advocacy Report. Vital Strategies, 2017. <https://www.vitalstrategies.org/resources/fool-twice-ncd-advocacy-report/>

Corporate strategy, corporate capture: Food and alcohol industry lobbying and public health. David Miller, Claire Harkins. Critical Social Policy. 2010;30(4):564-589. <https://strathprints.strath.ac.uk/27874/1/HarkinsCSP376805.pdf>

Public Opinion, Walter Lippman, 1922. Project Gutenberg, <https://www.gutenberg.org/ebooks/6456>
Crystallizing Public Opinion, Edward L. Bernays, 1923. Project Gutenberg, <https://www.gutenberg.org/ebooks/61364>

DISKUSSIONSFRÅGOR

01.

Påverkan på samhället och politiken sker från många olika håll, både från organisationer, intressegrupper, tankesmedjor och företag. Genom påverkansinsatser kan fler och olika åsikter, kunskap och erfarenheter tas till vara – men frågan är utifrån vems eller vilkas intressen de politiska besluten sedan tas och vilken betydelse de ekonomiska resurserna har? Hur påverkar det demokratin? Och hur skulle vi vilja att det fungerade?

02.

I texten lyfts ett antal exempel på lobbykampanjer, både historiska och nutida, och de metoder som använts. Finns det andra lobbykampanjer som ni ser har påverkat de politiska besluten? Vilka intressen låg bakom dessa?

03.

Även vi, som företrädare och engagerade i idéburna organisationer, påverkar politik och samhälle på olika sätt. Vilka fördelar och nackdelar har vi i vårt påverkansarbete i jämförelse med exempelvis beroendeindustrin? Hur kan vi använda kunskapen om alkoholindustrins arbete för att påverka politiken?

Källor

Casswell, Sally, 'Vested Interests in Addiction Research and Policy. Why Do We Not See the Corporate Interests of the Alcohol Industry as Clearly as We See Those of the Tobacco Industry?: Alcohol Corporate Interests Compared with Tobacco', *Addiction*, 108/4 (2013), 680–85.

Cave, Tamasin, 'How Commercial Lobbying Is Corrupting Our Political Culture', *The Guardian*, 2021 <<http://www.theguardian.com/commentisfree/2021/apr/20/commercial-lobbying-greensill-public-interest>> hämtad 2 June 2021.

Cave, Tamasin, and Andy Rowell, *A Quiet Word: Lobbying, Crony Capitalism and Broken Politics in Britain* (London, UK, 2015), 'The Truth about Lobbying: 10 Ways Big Business Controls Government', *The Guardian*, 2014 <<https://www.theguardian.com/politics/2014/mar/12/lobbying-10-ways-corporations-influence-government>> hämtad 2 June 2021.

Lacy-Nichols, Jennifer, and Robert Marten, 'Power and the Commercial Determinants of Health: Ideas for a Research Agenda', *BMJ Global Health*, 6/2 (2021), e003850.

Lippmann, Walter, *Public Opinion: How People Decide ; the Role of News, Propaganda and Manufactured Consent in Modern Democracy and Political Elections*, 2018.

Miller, David, Claire Harkins, Matthias Schlögl, and Brendan Montague, *Impact of Market Forces on Addictive Substances and Behaviours: The Web of Influence of the Addictive Industries*, Governance of Addictive Substances and Behaviours Series, First Edition, New York, NY: 2018.

Nycander, Svante, *Svenskarna och spriten: alkoholpolitik 1855-1995*, 2., rev. och utök. uppl., Stockholm: 1996.

OECD, *Preventing Harmful Alcohol Use*, OECD Health Policy Studies (2021) <https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/preventing-harmful-alcohol-use_6e4b4ffb-en> hämtad 2 June 2021.

Richardson, Heather Cox, 'Letters from an American, May 8, 2021', 2021 <<https://heathercoxrichardson.substack.com/p/may-8-2021>> hämtad 1 June 2021.

SCB, 'Basfakta företag enligt Företagens ekonomi efter näringsgren, konsultbyråer avseende företags PR och kommunikation', *Statistiska Centralbyrån* <<http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/naringsverksamhet/naringslivets-struktur/foretagens-ekonomi/>> hämtad 1 June 2021.

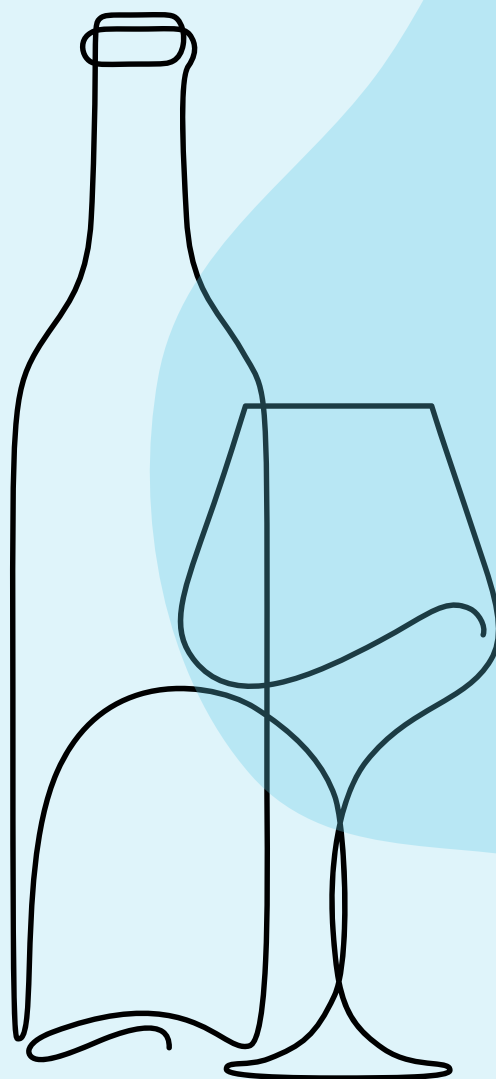
Sheingate, Adam D., *Building a Business of Politics: The Rise of Political Consulting and the Transformation of American Democracy*, Studies in Postwar American Political Development, New York, United States of America: 2016.

Smith, Katherine E., Gary Fooks, Jeff Collin, Heide Weishaar, Sema Mandal, and Anna B. Gilmore, "'Working the System"—British American Tobacco's Influence on the European Union Treaty and Its Implications for Policy: An Analysis of Internal Tobacco Industry Documents', ed. by Elizabeth Smith, *PLoS Medicine*, 7/1 (2010), e1000202.

Sommarström, Carina, Therese Ydremark och Per Leimar, *Kunskap, bildning och insikt*, Stockholm: Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet, 2019, 2019-kunskap-v4-1.pdf (nbv.se).

Sommarström, Carina, Therese Ydremark och Per Leimar, *Gå Före Eller...*, <<https://www.nbv.se/globalassets/dokument/huvudmannarbete/rapport-ga-fore-eller>> Stockholm: Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet, 2015.

Zetter, Lionel, *Lobbying: The Art of Political Persuasion*, Third Edition, Petersfield, UK: 2014.

NBV 2021

Text: Carina Sommarström, Therese Ydremark och Per Leimar

Redaktör: Sara Heine och Susanna Lundell

Form: Korta ben

